

FEGYVERZET, KATONAI FELSZERELÉS, HADSEREG MAGYARORSZÁGON HUNYADI MÁTYÁS KORÁBAN

A magyar hadtörténeti kutatás már számtalan tanulmányt, monográfiát szentelt nagy királyunk hadseregének.¹ Ezek a munkák azonban jórészt a hadsereg szervezetével, történetével, csatáival foglalkoznak. Igen kevés az olyan munka, mely a fegyverzetre és a felszerelésre is bővebben kitérne. Elenyésző azoknak a száma, amelyek a hadtörténeti szempontok mellett fegyvertörténetiket is figyelembe vesznek, és összevetik a fennmaradt tárgyi anyagot az írott források adataival.² Legjobb tudomásom szerint még nem történt kísérlet sem a hazai, sem a külföldi feldolgozásokban arra, hogy Mátyás hadseregének fegyverzetét a fegyvernemi tagolás alapján megvizsgálják és fegyvertörténeti szemszögből világítsák meg.

Mátyás korának hadszervezeti-fegyverzeti változásai igen nehezen érthetők a Zsigmond-kori újítások felvázolása nélkül. Az első harcérintkezések a törökkel világossá tették, hogy a nyugati

1 Szeretnék köszönetet mondani *Temesváry Ferencnek*, hogy az MNM anyagával és baráti tanácsaival segítségemre volt, valamint *Hatházi Gábornak*, az István Király Múzeum korabeli anyagának rendelkezésemre bocsátásáért. A fotókat *Németh Ferenc*, a Hadtörténeti Múzeum munkatársa készítette. Szívességgét ezúton is köszönöm.

A szépszájú feldolgozás közül a leghasználhatóbbak: *Tóth Zoltán*: Mátyás király hadügyi politikája, Bp., 1912. (Továbbiakban: *Tóth*, 1912); *Uő.*: Mátyás király idegen zsoldosserege Bp., 1925. (Továbbiakban: *Tóth*, 1925); *Uő.*: A huszások eredetéről. HK 1934. 129-196. o. (Továbbiakban: *Tóth*, 1934); *Uő.*: A hadviselés átalakulása. In: Magyar Művelődéstörténet. (Szerk.: Domanovszky István) II. k. Bp., 1939. (Továbbiakban: *Tóth*, MM); *Gyalóky Jenő*: Mátyás király a hadszervező és a hadvezér. Mátyás király Emlékkönyv. (Szerk.: Lukinich I.) Bp., 1940. I. 229-308. o. (Továbbiakban: *Gyalóky*, 1940); *Ráczó Gyula*: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. HK 1958. 117-147. o. (Továbbiakban: *Ráczó*, 1958); *Uő.*: A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai Magyarországon. HK 1962. 160-218. o. (Továbbiakban: *Ráczó*, 1962); *Uő.*: Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich 1477-1490. Wien, 1973. (Militärhistorische Schriftenreihe); *Uő.*: Una strana alleanza, Firenze, 1973.; *Uő.*: Kísérlet az állandó zsoldoshadsereg létrehozására. (1458-1490) In: Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: Liptai Ervin) Bp., 1986. 111-132. o. (Továbbiakban: Mo. hadtört.)

A telekkatonaságra: *Borosy Imre*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Bp. 1971. (Továbbiakban: *Borosy*, 1971)

2 A két alapvető magyar fegyvertörténeti kézikönyv jellegéből következően csak érinti a kérdést. *Szendrei János*: A magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. Bp., 1896. (Továbbiakban: *Szendrei*, 1896); *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. (Továbbiakban: *Kalmár*, 1971) Szendrei János két összefoglalása (Mátyás korának hadi emlékei. In: Magyarország Történeti Emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. I. /Szerk.: Czobor Béla - Szalay Imre/ Bp.-Bécs, [1901]. 171-200. o. /Továbbiakban: *Szendrei*, MTE/ és Magyar hadiélet. In: Magyar Műkincsek II. Bp., 1898. 73-158. o.) tárgyi tévedései, romantikus megközelítési módszerei miatt jórészt használhatatlan. Nagy Géza rengeteg adatot tartalmazó monográfiája jórészt csak a tárgyfejlődést vizsgálja. *Nemes M. - Nagy G.*: A magyar viselet története. Bp., 1900. (Továbbiakban: *Nemes-Nagy*, 1900) Jelen középkoros hadtörténeszünk, *Tóth Zoltán* foglalkozik ugyan néhány idevágó problémával, átfogó elemzést azonban nem ad. (L. az 1. jegyzetponton). Ugyanez mondható *Gyalóky Jenő* munkájáról. (L. az 1. jegyzetponton) A külföldön lévő fegyvereket *Szendrei János* írta le. (HK 1893. 92. o.; 266. o.; 377. o.; - HK 1917. 328. o.; - HK 1918. 33. o.; 186. o.; - HK 1922-23. 269. o.; - HK 1924. 285. o.; - HK 1927. 210. o. Míg a Mátyás nevéhez fűződő darabokat *Kalmár János* ismertette. HK 1975. 530-552. o. (Továbbiakban: *Kalmár*, 1975) A Mátyással kapcsolatba került fegyverek forrásait *Balogh Jolán* tette közzé kimeríthetetlen gazdagságú feldolgozásában A művészet Mátyás király korában. I-II. Bp., 1966. (Továbbiakban: *Balogh*, 1966.) A korszak egyes fegyvertípusairól még jó néhány tanulmány jelent meg, ezek felsorolásától azonban eltekintek.

mintájú harcmodor nem elégséges a török fékmentartásához. Különösen égetővé vált a kérdés a nikápolyi csata után, amikor egyértelművé vált, hogy a lovagi hadsereget ki kell egészíteni egy viszonylag nagy létszámú – elsősorban íjász – könnyűlovas réteggel. Az 1397-es temesvári országgyűlés rendelkezéseiben már megjelenik ez a törekvés.

A XV. század első harmadában Zsigmond országosan rendezi a honvédelem kérdését. 1433-ban kiadott hadiszabályzatában hangsúlyozza, hogy a felkelőknek legalább íjuk legyen és szabályozza a jobbágyok után kiállítandó katonák fegyverzetét is. Két évvel később decretumában megerősíti a hadiszabályzatban leírtakat. Zsigmond egy olyan jól felszerelt nagyobb létszámú hadsereget akart létrehozni, amelynek gerincét a páncélos lovasság adja és mellette szerephez jut a könnyűlovasság is. Konstantinápoly elfoglalása után csak erősödött ez a folyamat. V. László 1454. évi decretumában hatalmas hadsereg felállításáról intézkedtek, ahol a lovasok mellett már a gyalogosok is megjelentek, ami már megfelelt az új fejlettebb hadvezetési elveknek.

A Mátyás által véghezvitt változtatások alapjai már a korábbi korszakban kialakultak. Az ő érdeme nem annyira az újítás, hanem a szükséges intézkedések következetes végrehajtása volt.³

Hunyadi Mátyás a kor színvonalán álló, jól vezetett, fegyelmezett, a feladatok megoldására alkalmas hadsereget hozott létre, amely minőségileg – mind fegyverzeti, mind hadrafoghatósági szempontból – Európa egyik legjobb fegyveres ereje volt.

A belső, állandó magot a mintegy 30 000 fős nehézlovas, könnyűlovas és gyalogos zsoldosokból és a szintén nehézlovas királyi bandériumból álló sereg adta, amely mellett állandónak kell tekinteni a tüzérséget, a dunai hajóhadat és a királyi várakat őrző katonaságot is. Ennek az „állandó” hadseregnek a létszáma időszakonként változhatott ugyan, de felépítése, a fegyvernemek aránya nem. Mellettük a főpapi-főúri bandériumok, a nemesi felkelés, a telekkatonaság, a városok és kiváltságos népek, valamint a hűbéres tartományok csapatai szerepeltek alkalmanként.

Maga Mátyás is ezt a „belső magot” tekintette igazi hadseregének. Ez világosan érzékelhető Veronai Gáborhoz írt leveléből, amelyben ismerteti hadseregének szervezetét.⁴ Hasonló szervezést írt le Bonfini is a bécsújhelyi szemlével kapcsolatban.⁵

A fő fegyvernem a nehéz páncélos lovasság, amely csatadöntő fegyvernem és önállóan is képes feladatát végezni. A könnyűlovasság, bár sokszor a nehézlovasság kiegészítőjeként jön csak számításba, ebben a korban már jelentős szerephez jut, olyannyira, hogy Mátyás maga is

3 Knauz Nándor, az 1397-iki országgyűlés végzetménye. Magyar Történelmi Társ. (1857) 216–217. o.; Kovachich M. Gy.: Suppl. ad Vestigia comitorum. I. Buda, 1798. 374. o. és köv. o.; Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000–1526. évi törvénycikkek. Bp., 1899. 246. o., és 318. o., (Továbbiakban: MTT); Borosy, 1971, 15–18. o.; Mátyusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984. 102–133. o.

4 Mátyás király levelei I–II. (Szerk.: Fraknoi Vilmos) Bp., 1895. II. k. 104–110. o. (Továbbiakban: Mátyás kir. lev.)

5 Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. (Ediderunt I. Fogel et. B. Iványi et. L. Juhász) Lipsiae, 1936. Dec. IV. Lib. VIII. 101–103. (Továbbiakban: Bonfini). Nagyon jó leírás a felállításról és a fegyvernemekről: „In utroque eorum duo validissima cataphractorum equitum agmina collocavit, digessit turmatim, duo quoque alia in medio statuit; his etiam militum agmina interiecit. In primo horum ordine gravis armature pedites, deinde hastatos, sagittarios, ferentarios ceterosque levis armature milites rite disposit. In tertio acie triarii presidebant et extrema signa tuebantur. Item ante utrunque cornu duas velitum alas intendit, qui quidem ordinem servabant, tanta pernicitate prepollentes, ut aves cursu adhibere posse viderentur.”

kiemeli fontosságát levelében.⁶ A harmadik fő elem a gyalogság. Több részből tevődik össze. A páncélos és pajzsos egységek kizárólag védelemre szolgáltak, míg a könnyűlovasság és a puskások támadásra. A pajzsosok és a páncélosok szabályos erődöt alakítanak a könnyűfegyverzetűek és a puskások körül. A puskával felszereltek a hosszú töltési idő miatt nyílt csatában kevésbé használhatók, szerepük főként ostromkor jelentős, mint ahogy tulajdonképpen a gyalogságé is. A sereget harci és hadtáp szekerek, valamint tüzérség kísérte.

Az etnikai megoszlás fegyvernemek szerint változott. A nehézelvesség főként csehekből, lengyelekből, németekből, magyarokból állt. A könnyűlovasság magyar, székely, rác, moldvai. A gyalogság cseh, lengyel, német, svájci, magyar, erdélyi. A tüzérek főként csehek és németek, míg a naszádosok többsége rác és magyar.⁷ Ez a vegyes etnikai összetétel rányomta a bélyegét a hadsereg fegyverzetére is. A katonák magukkal hozták megszokott fegyvereiket. Elképzelhetetlen, hogy – főként a hivatásos harcosok – az évtizedek alatt hozzájuk nőtt fegyvereiktől megváltak volna és más fegyverzetre tértek volna át.

Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy Európa legtöbb fegyverfajtája megtalálható Mátyás csapatainál.

Az erőteljes nyugati orientáció mellett számolnunk kell keleti hatásokkal is, ha nem is olyan mértékben, mint Mohács és főként 1541 után. Az biztos, hogy a XVI. századra kiteljesedő török befolyás gyökerei a Zsigmond és Mátyás kori érintkezésekben keresendők. Szerepet játszott ebben egyrészt a török harcmóddhoz való alkalmazkodás igénye, másrészt – bár korszánkunkban csak igen kis mértékben – a kereskedelmi és a hadi úton bekerült fegyverzet is. Ezek a fegyverek jórészt a főúri fegyvertárakban lelhetők fel. A századfordulón Ippolito d'Este leltárjaiban például jó néhány török fegyver előfordul.⁸

A király legtöbbször német területről és Velencétől vásárolt, bár az utóbbi sokszor nem jutott el az országba.⁹ Mátyás gyakran ajándékba is kapott fegyvert, természetesen ezek a hadsereg szempontjából elhanyagolhatók.¹⁰ Kisebb mennyiségű fegyver bekerülhetett az országba Perzsiából és Egyiptomból is a követjárások révén.¹¹ A magyar főnemesség is külföldön, főként Nürnbergben szerezte be fegyvereit.¹²

A tanulmány a továbbiakban a fegyvernemi megoszlás és a hadkiegészítés rendje szerint követi a csapatok fegyverzetét. Terjedelmi okok miatt főként a katonák egyéni felszerelésével, fegyvereivel foglalkozunk. Háború esetén ezek kiegészültek a hadiszertárból.¹³

6 A szövegből kiténik, hogy külön rendként szerepelteti, őket igen tetemes fizetéssel. Mátyás kir. lev., 107. o.

7 V.ö.: *Bonfini*, Dec. IV. Lib. V. 14–15.; Mo. hadt. 113. o.; *Tóth*, 1925. 32–33. o.; *uő.*: 1934. 142. o.; *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Bp., 1885. (Továbbiakban: *Szentkláray*, 1885) A svájci csapatokra: *A. Ph. Segesser*: Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus. Luzern, 1860. (Továbbiakban: *Segesser*, 1860); *Tóth*, 1925. 113–114. o. Meglepő módon osztrák keresztsek is szolgáltak Mátyás seregében, bár harci értékük igen csekély volt. V.ö.: Mátyás kir. lev. I., 231. o. A zsoldosok kiegészítését elsősorban Sziléziából oldotta meg. L.: Politisch Korrespondenz Breslaus im Zeitalter König Matthias Corvinus. (Hrsg. B. Kronthal–H. Wendt) Bde 1–2. Breslau, 1893–94. (Továbbiakban: *Kronthal–Wendt*)

8 *Nyáry Albert*: A modenai Hyppolit-codexek. Sz VI(1982) 287–305. o. és 355–376. o. (Továbbiakban: *Nyáry*, 1872)

9 *Teleki József*: A Hunyadiak kora. Pest, 1853–1857. I–XII. k. (X–XII. Okmánytár.) XII. k. 112–113. o., (Továbbiakban: *Teleki*) Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. 1458–1490. (Szerk.: Nagy Iván és Nyáry Albert) I–IV. k. Bp., 1875–1878. I. k. 272. o., 276. o., 283. o., 339. o., III. k. 50. o. (Továbbiakban: *Dipl. Eml.*) Az Eyczinger István által lefoglalt velencei szállítmányra I.: Mátyás kir. lev. I. 155–159. o.

10 Pl. Modenából: *Dipl. Eml.* III. 174. o., 223. o., 227–228. o. 240. o.

11 *Balogh*, 1966. I. 469. o.

12 *Granasztói György*: A középkori magyar város. Bp., 1980. 184. o.

13 Általában tüzes nyilat, tüzes golyókat, nyársat, csépet, puskaport, tüzérségi felszerelést vételeznek. *Tóth*, 1912. 38. o.

A korszak legfontosabb fegyvernemét a nehézlovakok képezték. A kortársak véleménye szerint az igazi katona a páncélos lovas, aki fegyverzetében taktikájában a XV. századra érte el fejlődésének csúcspontját.¹⁴ Mátyás páncélos lovasságának magvát a cseh–lengyel–német zsoldosok és a királyi bandériumok jelentették.¹⁵ Ez az állandó elem egészült ki alkalmanként a főpapi–főúri bandériumok nehézlovassággal és az igazán jómódú megyei nemességgel. Amennyiben lehetősége volt, főként a zsoldosokat vette igénybe. Létszámuk a nagyobb hadjáratoknál is megközelítette a magyar nehézlovakokét. Az 1475-ös velencei jelentés szerint a török ellen készülők seregében 6000 idegen zsoldos és 10 000 magyar páncélos lovas volt. Ulászló uralkodásának első évében a nehézlovakok döntő többségét a zsoldosok adják. Tubero leírása szerint 6000 cseh és 1000 magyar szolgált a királyi seregben.¹⁶ Az egész sereghez viszonyítva azonban viszonylag kisszámú a nehézlovakosság. Szervezetéről, tagozódásáról keveset tudunk.¹⁷

A zsoldosok – származásuktól függetlenül – a nyugati értelemben vett lovagi harcmódot követték. Jól felszerelt, fegyvelmezett katonák. Velük egyenértékűek a királyi bandérium tagjai. 1474-ben a lengyel hadjáratban a zsoldosok mellett ők adják a sereg zömét, Viktorin herceget is ők fogták el. A főúri–főpapi nehézpáncélosok és a jómódú nemesek lovagi fegyverzete, fegyelme elmaradt a királyi seregtől. A rendkívül drága felszerelést a királyon kívül csak kevés főúr engedhette meg magának, a közép- és kismesek közül pedig gyakorlatilag senki.¹⁸

A XV. század második felének páncélos lovasa a nehéz, a testet teljesen beborító ún. gótikus vértettet viselte. A teljes lemezes vértettet a század első harmadára jelent meg, bár nálunk igen szívesen kombinálják sodronyos vértetettel is.¹⁹

A korszak páncélzatának egyik tipikus példáját szolgáltatja Mátyás Bécsben őrzött gótikus vértette. Tudjuk, hogy 1468-ban Mátyás Zsigmond osztrák főhercegtől kapott egy vértettet. Valószínűleg ez a páncél azonos a Bécsben őrzött példánnyal. Mühlauban készült és lehetséges, hogy Thomas von Ulm készítménye.²⁰

Mellvértjét csúcsba futó rátéttel erősítették meg, így egyben mozgatható is. A század első felétől a mellvas golyó alakban kidomborodik, a gyomorszáj tájékán két, vagy több egymásra

14 A kortársak élesen elkülönítik a páncélos lovasot a másfajta fegyverzetű katonától. Ulászló 1492. évi decretumában: „... pro una medietate armigeri, pro alia autem levis armaturae vulgo huzarones nuncupati, esse debeat. MTT, I. 492. o.

A lovasság – elsősorban a nehézlovakosság – szerepét hangsúlyozza Cenovi Vlték szabályzata is: *F. Frauenholz*: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. München, 1937. II/2. 133–143. o. (Továbbiakban: *Frauenholz*), v.ö.: *Tűb*, MM, 228. o.; *Rázsó*, 1958. 128. o.

15 A zsoldoslovakok főként a felvidéki „bratrik”-ból szerveződtek, majd kiegészültek más nyugat- és kelet-európai zsoldosokkal is. A felvidékre: *Tűb-Szabó L.*: A cseh-huszita mozgalom Magyarországon, Bp., 1917.

A sziléziai németekre: *Kronthal-Wendt*, i. m.; *Eschenloer*: Geschichte der Stadt Breslau. (Hrsg. v. J. Kunisch) Breslau, 1827–1828. A svájciakra: *Segesser*, i. m.; Dipl. Eml. III. 10. o.; *Rázsó*, 1962. 206. o. A magyar zsoldosrétegre: *Rázsó*, 1962. 177–201. o.; *uő.*: 1958. 123. o.; Dipl. Eml. III. 38. o.

16 Item huomini d'arme Boemi, Moravi et Slesiti ha 6000 homini d'arme... *Óváry Lipót*: I. Mátyás király szárazföldi és vízi haderejének leírása... Magyar Tört. Tár 1885. 763. o. (Továbbiakban: *Óváry*, 1885); *Tubero*: Comentariorum de rebus suo gestis. (Ed. I. G. Schwandtner) Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Bécs, 1746–1748. II. 175–177. o. (Továbbiakban: *Schwandtner*)

17 A problémát részletesen kifejti: *Rázsó*, 1958. 128–219. o.

18 *Tűb*, 1912. 19. o.; *uő.*: 1925. 136. o., 185. o.; *Elekcs L.*: Hunyadi hadserege. Bp., 1952. 5–6. o.; *Rázsó*, 1958. 130. o.

19 *Kalmár*, 1971. 283. o.; *G. C. Stone*: A Glossary of the Construction, Decoration and Use of Arms and Armour. New York, 1961. 30. o., (Továbbiakban: *Glossary*), *Nemes-Nagy*, 1900. 138. o.; *A. Gruz*: Der Harnisch. Wien. 1925. 13–22. o.

20 Mátyás köszönőlevele közölte: Mátyás kir. lev. I. 234. o. A páncél történetére és azonosítására: *A. Lhotsky*: Die Geschichte der Sammlungen. Festschrift des Kunsthists. Museums. Wien, 1941–45. II. 1. 68. o.; *Kalmár J.*: Arch. Ért. 78 (1951) 48–50. o.; *uő.*: 1975. 535. o.; *uő.*: 1971. 290–292. o.; *Balogh*, 1966. I. 455. o.

csúsztatott lemezből alakították ki. Mátyás mellvasához hasonló példányt őriznek Bécsben egy augsburgi készítésű teljes vértzet darabjaként.²¹ Egyik változatát láthatjuk Tarczay Tamás sírkövén. A mellvasak jobb oldalán a lándzsa megtámasztására szolgáló csuklós kampó volt felcsavarozva. A hátvasak is tagoltak és formájukban igazodnak a mellvashoz. Ilyen az MNM egyik példánya is: acélból készült, formáját a test vonalához igazították. Alsó felén nagyméretű, kúpos szegecsfej található. Húzott szövetet utánzó bordákkal díszítették.²² Általában bőrszíjjakkal kapcsolták őket egymáshoz.

A mellvashoz rákozott csatakötény kapcsolódik, amelynek szegélyezése áttört. A XV. század közepétől alkalmazták. A korai formák kevésbé tagoltak.²³ Később a combok felé megnyúltak és középen kivágás keletkezett, amit sodronyvérttel fedtek el. Mátyás korában általában 3-4 darabból állították össze. Sokszor egész mélyen lehúzódtak a combra.²⁴

A mellvashoz kapcsolódott a rákozott vállvas, ehhez pedig a sima lemezből készült felső karvas. A szabadon maradó hónaljat sokszor felcsatolt koronggal védték, mint Szapolyai Imre páncélján is látható. Nála a korong viszonylag nagyméretű, rozettaszerű. Hasonló hónaljvédő korong látható Máriássy Félix sírkövén, Hunyadi János Thuróczy Krónikában lévő ábrázolásán, valamint Mátyás bautzeni emlékművén és Kinizsi Pál síremlékén is.²⁵

A felső karvasat általában rákozottan rótták össze, míg az alsó sima, vagy bordázott. A XV. század derekáig fennmaradt a bőrkönyök.²⁶ Mustrája alapján ilyen bőrkönyököt sejt Holl Imre az egyik kályhacsempén ábrázolt lovag páncélján.²⁷ Mátyás korára a könyökvédő nagyméretűvé vált és vagy hegyes, vagy pillangószerű lesz. Néhány területen fantasztikus méretűvé növekedett. Angliában Robert Stauton donningtoni sírkövén látható egy ilyen, szinte már komikus példány.²⁸

A kezet vaskesztyű takarta. A csuklót és a kézfejet védő részt lemezből alakították ki, míg az ujjakat bőrkesztyűre varrt vaspikkelyekkel védték. A század végére már olyan kesztyűket is készítettek, amely jóformán a kéz teljes mozgását képes követni. Az ujjpercek találkozásánál általában bütyköket képeztek ki, míg közvetlenül a csukló felett, a mozgathatóság miatt, rákozottá alakítják.²⁹

21 Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Wien, 1977. 79. o. 19. kép. (Továbbiakban: Das Wiener)

22 Tarczay Tamás sírkövét közölte: Csoma József, Turul, 1890. 39. o.; Nemes-Nagy, 1900. XIV. t. I.; Szendrei, MTE, 187-188. o.; Szendrei, 1896. 94. o. A korabeli európai mellvért formákhoz lásd.: G. F. Laking: A Record European Armour and Arm. London, 1920. I. 248. kép. (Továbbiakban: Laking) - A hátvas leltári száma: MNM 55.3123. Tévesen mellvértként közölte: Temesváry Ferenc: Fegyver-kincsek, díszfegyverek. Bp., 1982. 53. o., 11. kép. (Továbbiakban: Temesváry, 1982) A nyomdahibára Temesváry Ferenc hívta fel a figyelmet, szívességét ezúton is köszönöm.

23 Lásd. pl.: Das Wiener..., 79. o. 18. kép; I. Wilhelm badeni őrgróf síremléke: J. H. Hefner-Alteneck: Waffen. Ein Beitrag zur historischen Waffenkunde. Graz, 1969. 34. o., (Továbbiakban: Hefner-Alteneck); E. Wagner-Z. Drobná-J. Durdík: Tracht, Wehr und Waffen. Praha, 1957. Teil. II. Taf. 62. 1. (Továbbiakban: Wagner-Drobná-Durdík)

24 Rapport, 3-4 (1979) 134. o. 6. kép.

25 Divald Kornél: Szepesvármegye művészeti emlékei. Lőcse, 1906. 101-103. o. XX. t. (Továbbiakban: Divald, 1906); Szendrei, MTE, 188-189. o.; A. Ruitkay: Umenie kované v zbraniach. Bratislava, 1978. 98. o.; Szendrei, 1896. 113. o.; Galavics Géza: Kössünk kardot a pogány ellen. Bp., 1986. 1. kép, 2. színes kép; Kalmár 1971. 71. kép.

26 Nemes-Nagy, 1900. 139. o.

27 Holl I., Arch. Ért. 110(1983) 219. o., 38. kép.

28 J. Hewitt: Ancient Armour and Weapons in Europa. Graz, 1967. III. 469. o. 84. kép.

29 Jó példákat szolgáltat: Hefner-Alteneck, 36-37. o. 58. t.

A lábszárát alul és felül sima lemezből készült vértet védte, de előfordult lemezekből összeállított is. Mátyás páncéljánál a combvért felső része rákozott. A lábfejet vassaru fedte, amelyre hosszú vascúcsot csatoltak fel. Ez a nyújtott saru főleg német területen volt divatos, a század végére azonban megjelentek a félköríves ún. „medvetalp” alakú papucsok is.³⁰

A fejét ún. „salade” sisak védte, amelyhez kiegészítőként a mellvashoz kapcsolt állvért is hozzátartozott. A típus a vassalap (vaskalap) leszármazottja. Kialakulását a XV. század első harmadára tehetjük.³¹ Általánosságban két fajtáját különböztethetjük meg. Az egyik típusnál az arcresz zárt, a másiknál mozgatható. Ezentúl különbséget tehetünk a tarkóvédő faroknyúlvány kiképzése alapján is. Olasz, francia, német területen fejlődtek ki az egyes alakváltozatok. Német területen – és nálunk is – jórészt mindegyik forma megtalálható.³² Kiképzése nem célszerű, mert nyitottsága miatt a harcos arcának egy részét nem takarta el, mégis, a következő század elejéig divatban volt. Hiányosságait az állvért beiktatásával küszöbölték ki. Ez általában követi az áll vonalát, alsó része a mellvérthez kapcsolódik. Felső része sokszor mozgatható és vastag hornyot képeztek ki rajta a sisak illesztése miatt.³³ A harang csak az arc felső részét és a fejtetőt fedte. A fejtetőn alacsony borda futott végig. A század vége felé a tarkóvédő megnyúlt és sok esetben egymásra csúsztatott, szegecselt vaslemezekből készítették.

Az MNM két példánya jól mutatja a főbb jellegzetességeket. Mindkettőnél magas a sisakharang, tetején lapos taréjjal. A nyakrész hosszú csúcsba fut, de nem rákozott, a szemnyílás keskeny. A különbség az a két darabnál, hogy az egyiknek gúla alakú szegecs körül elforgatható arcvértje van, míg a másik zárt. Ennél a homlok rész jóval domborúbb és a sisak jobban igazodik az emberi fej formájához.³⁴ Általában megfigyelhető, hogy a zárt sisakokat jobban a fejhez igazítják. A „visier” rögzítését, hogy csata közben ne csapódjon fel, az áll fölött lévő biztosító szemölccsel oldották meg.³⁵ A tarkóvédő rész felső vonalán legtöbbször szegecsfejek sorakoznak, sokszor díszesek, amint ez jól látható például egy Bécsben őrzött délnémet darabon.³⁶ A „visier”-t forgató gombokat a szebb példányokon nagyméretűvé, díszessé képezték ki.³⁷ Nálunk főként a német területre jellemző változatok divatosak, de bekerültek sisakok Európa más részéből is. Kimondottan a nehézpáncélos lovassághoz kapcsolódik, néhány ábrázoláson gyalogosan lévő harcosokon is látható, de páncélzatuk miatt valószínű, hogy ezek lóról szállt katonák.³⁸ Használták a tornavértetekhez is.

30 Nemes-Nagy, 1900. 139–140. o.; W. Boeheim: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. 118–119. o. (Továbbiakban: Boeheim, 1890); Kalmár, 1971. 291. o. Ilyen medvepapucsos vassaru látható pl. az 1499-ben elhunyt Szapolyai István síremlékén is. Divald, 1906. 101–103. o. XX. mell.

31 Kalmár, 1971. 267. o.; Temesváry, 1982. 17. o.; H. Müller-F. Kunter: Europäische Helme. Militärverlag der DDR. é.n. 31–32. o. (Továbbiakban: Müller-Kunter); Boeheim, 1890. 39–42. o.; Nemes-Nagy, 1900. 141. o.

32 Glossary, 536. o. 1–6. kép, 687. kép; Laking II., 1–56. o. The Complete Encyclopaedia of Arms and Weapons. (Ed. by L. Tarassuk-CI. Blair) London, 1982. (Továbbiakban: Tarassuk-Blair); Cl. Blair: European Armour, London, 1958. 110. o., – 110–112. kép. (Továbbiakban: Blair, 1958).

33 Jól látható pl. az egy nürnbergi munkán: Müller-Kunter, 329. o. 69. kép; Hefner-Altenack, 35. o., 55. t.

34 MNM 55.3121, 55.3122; Temesváry, 1982. 53. o., 10. kép; Kalmár, 1971. 269. o. 33. kép.

35 L. erre: Müller-Kunter, 329. o., 69. kép, 71. kép.

36 Das Wiener, 84. o., 40. kép.

37 L. egy későgotikus teljes páncélzat sisakján: uo.: 79. o., 19. kép.

38 Pl. lengyel ábrázolásokon: bár buzogánnyal, illetve csatabárdal és számszerfijjal felszerelték, de inkább lovasok. M. Biskup: Trzynastoletnia wojna z zakonem Krzycachim. 1454–1466, Warszawa, 1960. 60. o.; Z. Zygulsky, WKK. 26(1984) 92. o., 33. kép; hasonló: Müller-Kunter, 68. kép.

A vértet alá, a hézagok elfedésére, sodronyínget viseltek.³⁹

A XV. század kevésbé tehető lovajjai, a lovas íjászok, számszerűsok viselték a brigantint. Pikkelyeit tetőcserépszerűen egymásra szegecselték, vagy szorosan egymás mellett helyezkedtek el. Ez a lemezor a fegyverkabát bélése. A külső rész bársonnyal bevont, melyen a lemezek összetartására szolgáló szögfejek sorakoztak. Viselete kényelmesebb, mint a lemezvérté így békeidőben is használták. A század közepén a mellre és a hátra nagyobb vaslapot helyeztek. Előfordul csontlapos változat is. A fémlapokat ónozták.⁴⁰ Főként a lengyelek kedvelték, nálunk kevésbé használt.

Mindkét lovas fegyvernemnek fontos felszerelési tárgya volt a sarkantyú. Nemcsak a harcos egyik jelképe volt, hanem lényeges szerepet játszott a ló harci alkalmazásában is. A XV. századra a vértet nehezebbé válásával kialakultak a súlyos, erőteljes felépítésű sarkantyúfajták. A század folyamán tetemes méretnövekedésnek lehetünk szemtanúi.⁴¹ A nehézlovasság és a könnyűlovasság által használt típusok a század második felében érezhetően kezdenek szétválni. A lovagi sarkantyúknál a legfeltűnőbb változás a nyak erőteljes meghosszabodása és megvastagodása. (Esetenként eléri a 40 cm-t is.) Ez elsősorban a vértet, a fegyvertet súlyának növekedésével és a lovakat takaró nehéz szövettel magyarázható. Az új formák kikénszerűtették a lábak helyzetének megváltoztatását, amit csak a méretek megnövelésével tudtak áthidalni. A nyak általában rombusz átmetszetű lett, de sokszor előfordult a csavart forma is. A taréj kisebb, de tuskéi vastagabbak. A felkötőszárak egyes típusoknál íveltek, vagy szögben törnek, míg másoknál félkörívben kovácsolták őket. A nyak és a szárak tengelye eltért egymástól, azonban néhány, elsősorban kistaréjos típusnál egybeestek.⁴² A szárak végén lévő felkötő fülek vagy nyolcas alakúak, vagy a két karika közül az egyik a szár végén, a másik középtájon helyezkedett el. A hátsó – a nyolcas alakúnál az alsó – fülbe akasztják be a talp alatt futó rögzítőt, míg a másikba a lábfej felett haladót. Ha szíjat használnak rögzítésre, akkor a csat és a kampó kombinációját alkalmazták.

Előfordult laposra kalapált vas talpaló is, amelyet láncsal rögzítettek. Nehezebb vértetnél ismert a többszörös átkötés is.⁴³ A vértethez viselt sarkantyúknál előfordult, hogy a vassaru sarokrészébe csavarják, vagy szegecselik. Ilyen látható I. Vilmos badeni őgróf síremlékén például.⁴⁴ Kalmár János a későgótikus sarkantyúk egyik változatát – a nyak csak kissé emelkedik fel és hosszú, a szárak kiszélesednek és félkörívesek, a taréj kisméretű – jellegzetes magyar típusnak tartja.⁴⁵

A páncélos lovakok által használt sarkantyúkat jól mutatja Tarczay Tamás és Szapolyai Imre sírköve, valamint az ún. lovagalakos kályha csempeje.⁴⁶ Mindegyiken hosszú, erőteljes egyenes nyakú típus látható.

39 Kalmár, 1971. 255–256. o.

40 Kalmár, 1971. 289–290. o.; *uő.*: FA. XII(1960) 235–236. o.

41 R. Zschille–R. Forrer: Der Sporn. Berlin, 1891. 13–14. o.

42 A XV. századi sarkantyúkból rengeteg van az ország múzeumaiban. Részletes tipológiai vizsgálatukhoz egy nagyobb lélegzetű tanulmány is kevés lenne, így most ettől eltekintek. Az utóbbi évtizedekben nagyobb sorozat sarkantyút egyedül Temesváry Ferenc közölt a Vak Bottyán Múzeum gyűjteményéből. *Temesváry Ferenc: A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye.* Vác, 1984. 160–181. o. (Továbbiakban: *Temesváry*, 1984.)

43 A felkötés módozatait szellemesen mutatja be: *Wagner–Durdik–Drobná.* Teil. II. Taf. 79. 1–2., 5., ill. Teil. IX. Taf. 36.1., Teil IX. Taf. 38.1.

44 *Hefner–Alteneck*, 34. o., 51. kép és 1. az előző jegyzetponton.

45 Kalmár, 1971. 363. o. 60/a kép.

46 *Szendrei*, MTE 187–189. o.; *Holl I.*, Arch. Ért. 110(1983) 22. kép.

A könnyűlovasok által alkalmazott sarkantyúfajta kiválóan megfigyelhető első huszárbrázolásunkon.⁴⁷ A nyak meglehetősen hosszú és kissé ívesen hajlik lefelé. A taréj kisméretű. Hasonló forma figyelhető meg a „Weisskunig” két metszetén is. Az elsőn magyar urak csoportja látható, páncél nélkül. A csizmán lévő sarkantyú széles szárú, viszonylag hosszú nyakú, taréja közepes nagyságú és 6, vagy 8 ágú.⁴⁸ A másik képen egy háttal álló huszár csizmáján láthatunk hasonlót.⁴⁹ A két fegyvernem sarkantyúi korszakunkban inkább méreteikben – a lovagi rusztikusabb – és a szár irányában tértek el.⁵⁰ Az elkülönülés folyamata azonban már világosan érzékelhető.

A lovasok felszereléséhez tartozott a lószerszámzat is. Mint az előzőekben, most is együtt tárgyaljuk a két fegyvernem által használt típusokat. Korszakunkban megkülönböztethetünk nyugati, magyar és törökös típusú lószerszámot. Az utóbbi kevésbé elterjedt.

Minőségileg óriási különbség volt az udvar és a főrangúak, valamint a közvitézek lófelszerelése között. Formailag már inkább azonosak.

A nehézlovasság, főként különleges alkalmakkor, igen díszes darabokat viselt. Ezt bizonyítja az 1474-es boroszlói és az 1486-os iglauri királytalálkozó, ahol a szépszámú lovaskíséret ezüst szerszámzattal szerelte fel lovait.⁵¹ A fennmaradt anyag mellett főként a szebb példányokra jó forrásként szolgálnak Ippolito d’Este leltárai és számos más leírás.⁵² Ezek alapján jól elkülöníthető a magyar típusú az Európában követett olasz, burgund-francia stb. divattól.

A főúri és udvari viseletben mindennaposak voltak a csengős sütyelők, sallangos farmatringok, bojtos csótárok, drágaköves fejdíszek, berakott nyergek; a királyi kamarások, apródok, nemesifjak ezüst, vagy aranyozott kengyelei, gyöngyös nyakbavetői.⁵³ Ippolito d’Este hagyatékában szerepelt egy ezüsből készült magyar lószerszám, amely a következőkből állt: „szövet lótararó, amely selyemrojtos, fejdíszből a fejre való szíjjakkal, kantárból a farmatringgal együtt és a sütyelőből áll.”⁵⁴ Hasonló tagolású a jóval korábbi prágai Szt. György szobor szerszáma és díszítése is. A Mátyás-kori lószerszámot főként ezüstrozettákkal és boglárokkal ékesítették.⁵⁵ A nemesfém darabok főként Nagybányán és Körmöcbányán készültek.⁵⁶

Korszakunkban az alacsony magyar nyereg mellett elterjedtek a nyugati típusú és a kettő ötvözetéből keletkező átmeneti formák is.

A nyugati nyergek vázát villás, székszerű szerkezet képezte. A karos kápák magasak, szinte bezárták a lovaszt. Ez a nyeregtípus szerkezetéből következően nyomja a ló izomzatát és így gátolja a mozgásban. További hátrányt jelent, hogy a súlyelosztása is rossz, mivel négy ponton fekszik fel a ló hátára.

47 Újabbban közölve: *Lugosi J.-Temesváry F.*: Kardok Bp., 1988. 21. o., 40. kép. (Továbbiakban: *Lugosi-Temesváry*)

48 *Der Weisskunig*. (Hrsg. A. Schultz) Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. VI. Wien, 1888. 83. o. (Továbbiakban: *Weisskunig*)

49 Uo.: 129. o.

50 *J. Uhlitzsch*: *Der Soldat in der bildenden Kunst*. Berlin, 1987. 27. kép (Továbbiakban: *Uhlitzsch*, 1987)

51 *Balogh*, 1966. I. 379. o.

52 *Nyáry*, 1872. 374-75. o.

53 *Balogh*, 1966. 379. o.; *uő.*: Mátyás király és a művészet, Bp., 1985. 349. o. (Továbbiakban: *Balogh*, 1985)

54 „Una fornimento de cavallo alhungarescha” *Balogh*, 1985. 350. o.

55 Uo.

56 *Nyáry*, 1872. 374-375. o.

A hátsó, félkaréjos, magas kápa megtámasztja a lovas hátát, ami a lovagi harcnál kifejezetten előnyös.⁵⁷ A páncélos lovasok által használt nehéz nyergeknél néha 2-3 hashevedert is használtak.⁵⁸ A század első felére az első kápa már egészen térdig ért és védte a lovas lábát, valamint a lovat is. Hasonlóak a korszak tornanyergei is.⁵⁹ Az ilyen típusú nyergek kimondottan a lovagi harcra valók. Sokszor fémlapokkal erősítették ezeket a nyergeket.

Nem mondható ez el a magyar fanyeregről. Nálunk sokáig megmaradt, hadrendben csak a könnyűlovasság újbóli elterjedésekor használták, bár sok esetben egyesítik a két típus előnyös tulajdonságait. A magyar nyergek könnyűek, alacsony kápásak. A ló hátára két oldaldeszkával feküdtek fel, így a súly megoszlott a ló háta és oldala között. Kimondottan a könnyűlovasságnak valók. Mivel nem használható a lovagi harcra, ezért hazánkban kísérlet történt a két típus egyesítésére. Ilyen figyelhető meg a prágai Szt. György szobor nyergén, a székelyderzsi falfestményen, s az MNM csontberakásos nyergein is.⁶⁰ Ezek a példányok a XIV. század végére, a XV. század első felére jellemzők. Jól reprezentálja ezt az a Bécsben kiállított bőrnyereg, amely valószínűleg Mátyás tulajdonában volt. Hátsó kápája lapos és kétkaréjos, első kápája gombban végződik. A nyeret vörös bőr borítja.⁶¹ Miksa császárnak a XV-XVI. század fordulóján készült nyerge is a korszak egyik jellemző darabja. Faállványos, előrehajló, kifelé ívelt gombban végződő elülső és félkörös hátsó kápvával. A nyeret fedő meggyzsinű bőr minden irányban lenyúlik. A bőrrészt festett, arannyal keretezett fekete, keleties lombdíz borítja. A kápák külseje fémszerűen aranyozott, kantár és farmatring járul hozzá, ennek szíjait a külső oldalon aranybrokát díszíti.⁶²

Valószínűleg megkülönböztették a katonai és a polgári vadász nyergeket. Erre utal egy 1364-es pozsonyi adat, ahol „Selle militaris”-t említenek.⁶³ A kassai nyereggyártók céhszabályzata szerint négyféle nyeret készítenek remekbe. A nyereghez felhasználtak szarvasagancsot és medvebőröket is. A nyereg belső fa részeit általában nyírfakéreggel bélelték.⁶⁴ A bártfai számadáskönyvekből ismerünk kötőfeket (holfter, czeine), nyeregpárnát (pambst, pamst), hevederszíjat (gurt zu dem zattel) takarót (ladix, tege).⁶⁵ A használt nyereg- és lótakarók is a rangtól függően díszítettek. A források az ékkövesek mellett említenek egyszerűbbeket is.⁶⁶

57 Hasonló típusú nyergek: *Laking*, III. 154-160. o.; *Wagner-Drobna-Durdik*, 67-69.; *Boeheim*, 1890. 201-204. o.

58 *H. Müller-Hiebler*: Sitz und Sattel im Laufe der Jahrhunderte. ZHWK. 1923. 6. o.

59 Klasszikus példája: *Hefner-Altenack*, 40. o.; *uő.*: *E. A. Gessler*: Der Turniersattel aus Schafhausen. Anz. für Schweiz. Altertums-kunde. 33(1931) 1-37. o.

60 *László Gyula*: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Bp., 1943. 89-92. o.; *uő.*: Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszámja. Kolozsvár, 1942.; *uő.*: *Balogh J.*, *Ethnographia-Népelet* LIX(1948) Bp., 1949 24-26. o.

61 *Kalmár*, 1971. 337. o., 338. o., 5. kép.

62 MNM 55.3282; *Kalmár*, 1971. 337-338. o., 6. kép; *Boeheim*, 1890. 210. o. A 292. ábra későbbre datálja.

63 *Fejérpataky L.*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885. 40. o. (Továbbiakban: *Fejérpataky*, 1885) Pozsony, 1364. évi számadáskönyvből: „... tres pulchras sellas militares...”

64 „... aynem rittersatl mit messing beslagen, und aynen bayn(=csont) und aynen mit eysen beslagen, und den vierden ainen hoelstsatl.” *Kemény L.*, *Arch. Ért.* XXIV(1904) 273. o.; *Laking* III., 175-176. o.

65 *Fejérpataky*, 1885. 307. o., 317. o., 319. o., 325. o., 358. o.

66 *Balogh*, 1966. I. 406. o.

Tudjuk, hogy Mátyásnak voltak olasz nyergei is, valószínűleg a főurak között is elterjedt.⁶⁷ Használnak török csótárokat, nyeregtakarókat, törökös kengyeleket, kantárokat.⁶⁸ A köznépi löszerszámzatban is igen elterjedtek voltak a törökös, vagy török hatású darabok. Főként zsák-mányként kerülhetett hazánkba jó részük.

A ló irányításának egyik legfontosabb eszköze a zabla volt.⁶⁹ Két fő típusát különböztetjük meg. A könnyebb csikózabla a ló szájszegletére gyakorol nyomást és a kantár által közvetített irányváltoztatási szándékot változatlanul átveszi. A feszítőzabla emelőszerűen hat, így a rántás erejét felfokozza. Az előbbit főként gyakorlásra, fiatal, vagy beteg szájú, illetve jól idomított lovaknál használták korszakunkban. Csatában a feszítőzablát részesítik előnyben, mert a hirtelen megállásokat, vágta közben az oldalirányú mozgásokat könnyebben el lehetett érni vele. XV. századi elterjedését a zsoldos nehézlovak megjelenésével magyarázhatjuk, akik értelem-szerűen lovuk fegyelmezésére nagyobb gondot fordítottak.⁷⁰ Nagy szerepet játszott a lovagi seregek életében is, mert századunkban itt is mind nagyobb figyelmet fordítottak a ló és lovasa együttműködésére és a viszonylag vad harci ménnek megfékezését és fegyelmezését csak ezekkel a brutális szerszámokkal végezheték el. Feszítőzablát használ könnyűlovasságunk is, majd a XVI. századra, mikor a lovaglást művészetté fejlesztik, megjelennek a különböző lótipusok-hoz igazított zablafajták.⁷¹

A XV. századi nyugati feszítőzabla a csikózablából fejlődött ki. A pecek alsó szára meghosszabbodott, a felső lerövidült. Az alsóhoz a gyeplősárakat, míg a felsőhöz a ló álla alatt húzódó láncot kapcsolták. A magyar típustól a pecek csuklós tagolódása és a nyelvszorító háttérbe szorulása különbözteti meg.⁷²

A század vége felé a tengelyt vagy csuklósan, vagy patkó alakban megtörték; sokszor – főként a következő században – a tengelyre különböző golyócskákat fűztek fel.⁷³ Mátyás uralkodásának végén tűnt fel az európai zabláék egyik legkegyetlenebb fajtája az ún. á la Genette típusú zabla. Meglepő, hogy viszonylag hirtelen és közvetlen előzmények nélkül jelent meg. Lényeges eleme a nyelvszorító vas, ami a tengelyből emelkedik ki és nem simul bele, mint a hazaiaknál. A nyelvszorító végében vaskarika van, amely a ló állat fogja körül. Keményszájú lovaknál alkalmazták, fékező hatása óriási. A kutatók szerint a magyarországi román kori zabla-típussal rokon, de nyugati származású.⁷⁴ Szépen példázza ezt a típust az István Király Múzeum egyik zablája. Oldalpeckei egyenesek, a tengelyből téglalap alakúan emelkedik ki a nyelvszorító vas. Végébe nagyméretű, erős állkarikát fűztek. A tengely felső része lerövidült – ami a keleti típusoknál gyakori – alsó felébe illesztették a gyeplőkarikákat.⁷⁵ Hasonló a keszthelyi múzeum egyik példánya is, csak itt a szerkezetet létrászerűen alakították ki.⁷⁶

67 Uo.: 405. o.; Nyáry, 1872. 374. o.

68 Uo.: 374. o., 113.j., 1489. évi esztergomi számadáskönyv: „... per una peza di camocha turchesa duc. 4...” 1503. évi egi számadáskönyv: „... pro una coperta unius selle turcalis 28 den...”

69 Az európai zablákra általában: R. Zschille-R. Forrer: Die Pferdetrrense. Berlin, 1893.

70 Tóth Z., Arch. Ért. XXIV(1920-22) 78. o. (Továbbiakban: Tóth, 1920-22)

71 Kalmár, 1971. 355-356. o.

72 Tóth, 1920-22. 80. o., Kalmár, 1971. 352. o.

73 Ilyen típusok pl.: MNM 55.3103, 55.3153, IKM 10.2323, 10.1669. v.ö.: Kalmár, 1971. 353. o., 354. o., 43. kép.

74 Tóth, 1920-22. 80-84. o.

75 IKM 10.1672

76 Kalmár, 1971. 353. o., 41. kép.

Igen változatosak a kengyelformák.⁷⁷ Nálunk a legelterjedtebb típus a körte alakú, széles talpaló formájú. Oldaláról aszimmetrikus, általában áttört nyúlvány lóg le. A függesztőpálcán sokszor szíjvédő pánt található, főként a nehézlovasságnál.⁷⁸ Igen kedvelt a könnyűlovak között is.⁷⁹ Szintén a korszak jellemző típusa az aszimmetrikus felépítésű kengyel. Szendrei közöl egy ilyen példányt bronzból. Alakja eltolt trapéz alakú, a talpaló keskeny, enyhén ívelt, szíjvédője erőteljes.⁸⁰

Hasonló típus az MNM egyik kengyele. Aszimmetrikus forma, egyik szára egyenes a másik kifelé hajlik. A talpaló kiszélesedik. A külső szár és a talpaló érintkezésénél két félköríves kiugrás található.⁸¹ Formailag ilyen II. Lajos XV. század végén készült nyugati típusú kengyele. Aranyozott réz, a kengyelszíjat védő fül széles és díszített.⁸² Ezeket az aszimmetrikus kengyeleket a nehézlovasság használta előszeretettel. Kialakulását a funkcionális változtatás szükségére kényszerítette ki. A vértetek és ezzel párhuzamosan a lándzsa nehezéde más ülési módot követelt meg a lovastól. A biztonságos nyeregben maradást csak a lábak előrenyújtásával és terpesztésével tudták megoldani. Ez hozta létre a belső szár megnyújtását.⁸³ Bár századunkban megfigyelhető a nyúlványos típus előtérbe kerülése, mégis, a fentebb ismertetett átmeneti formákon – főként az aszimmetrikus és nyúlványos forma összeolvásztásán – erőteljesen érezhető a törekvés, hogy a funkcionálisan megfelelő szerkezetet összehangolják az újabb, divatosabb formákkal. A Mátyás-kor vége felé megjelentek a törökös kengyelek.⁸⁴ Ugyanakkor a magyar típusú kengyelek döntő többségénél a szárok szimmetrikussá váltak, a talpaló nyúlványát áttörésekkel, rozettákkal díszítették. Anyaguk ónozott vagy ezüstözött vas. A szíjvédő pántot karéjosan alakították ki. A kengyel külső szárát felrakott gömbökkel ékesítették.⁸⁵

A harci lovak felszereléséhez tartozott a szájkosár. A harapós, vad, a táborozás összezártságát nehezen viselő lovak fegyelmzésére szolgált. Szendrei János közöl egy XV. századra tehető példányt Kreuzensteinből. Vaspálcákból állították össze. Az áll alá eső rész mozgatható, láncsal összefűzött. A felső szegélyt stilizált liliomok díszítették.⁸⁶ Főként a páncélos lovasság használta.

A patkók meglehetősen szélesek. Kisméretű, alacsony, csonkagúla alakú sarok jellemzi őket. Az oldalak mentén a század elejétől 3–4 szegnyílás található, süllyesztett árokban.⁸⁷ A XIV–XV. században több keleti típusú patkófajta is megjelenik. Az első típusnál a szárok közti

77 Az európai fajtákat általánosságban összefoglalja: R. Zschille-R. Forrer: Dies Steigbügel. Berlin, 1896.

78 V.ö.: MNM 55.3163, és Wagner-Durdik-Drobna, Teil IX. Taf.35.3; Kalmár, 1971. 347. o., 29. kép, b, c, e.

79 V.ö.: Kalmár J., FA XIII(1966) 598. o.

80 Szendrei, 1896. 235. o., 804. kép, ugyanez: Wagner-Durdik-Drobna, Teil IX. Taf.35.1. és IKM 10.7080.

81 MNM 55.3098. Előfordul nádlevél alakú talpalóval is. IKM. 10.5870. Ezek az aszimmetrikus formák néha alacsony talpalónyúlványt kapnak. Kalmár, 1971. 346. o., 27. kép.

82 Kalmár, 1971. 348. o., 30. kép.

83 V.ö.: Kalmár, 1971. 345–346. o.

84 L. Ippolito d'Este leltárait. Nyáry, 1872. 375. o.

85 Kalmár, 1971. 348. o., 347. o., 29. kép, d.

86 Szendrei, 1896. 182. o., 580. kép; Kalmár, 1971. 357. o., 53. kép.

87 V. Nebuda: Pfaflenschlag, zanikla stredoveka veš u Slavonic. Brno, 1975. 138. o.; Müller R.: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökör végéig. Zalai Gyűjt. 19. I-II. Zalaegerszeg, 1982. 540. o.

nyílás lekerekített, a szeglyukak négyszögletesek. A következő típusnál a szeglyukak kör alakúak, míg a harmadiknál a szárak közti nyílás négyszögletes. Mindig lapos vaslemezből készültek.⁸⁸

Mátyás egyik rendeletében leírja a megyei bandériumok fegyverzetét. Eszerint a hadba vonulók karddal, lándzsával, pajzsral vagy íjjal és tegezsel szerelkezzenek fel.⁸⁹ A kutatók egy része a leírást alkalmazta a lovagi csapatok fegyverzetére.⁹⁰ Nem vonatkoztatható azonban teljes egészében a nehézlovasságra, hiszen maga a király is „cum equitibus et peditibus” szólította hadba a Győr megyeieket. Tagadhatatlan, hogy fő fegyverük a lándzsa, a kard és védőfegyverként a pajzs, kéziíjat azonban Mátyás seregében a páncélos lovasok nem használtak. Számszeríjat alkalmanként igen, főleg a cseh és lengyel zsoldosoknál volt divatos. A szöveg azonban egyértelműen kéziíjról és tegezről beszél.⁹¹

Tudunk számszeríjas páncélos lovasokról. Ilyen lóról leszállt vitéz látható – teljes páncélzata erre utal – a Bothfalvi Both-család 1460-ás címerében.⁹² Hasonló fekvő, teljes vértetű alak található egy lengyel ábrázoláson is.⁹³ A Nápolyban lévő magyar katonák között is volt egy Gábor nevű, „Balistrero ad cavallo”.⁹⁴ Róla nem lehet eldönteni, hogy könnyű- vagy nehézlovas volt-e? A cseh-lengyel zsoldosok között – főként, akik a huszita harcmódot ismerték, s ilyenek nem kis számmal szerepeltek – nem volt ismeretlen a számszeríj használata. A lovagi harcmódra áttért, jól képzett hivatásos katonáknál ez továbbra is megmaradt. Abban az esetben, ha lóról leszállva alkalmazta őket Mátyás – ez egyáltalán nem rendkívüli dolog –, használhatták. A számszeríj azonban továbbra is gyalogos fegyver maradt, páncélos lovasoknál csak kuriózumként szerepelhetett.

Mátyás utasítása véleményem szerint a megyéből hadbavonuló összes harcosra vonatkozott és ebbe beletartozott a könnyűlovasság és a gyalogosan harcolók is.

A páncélos lovagok fegyverzetét jól reprezentálják a fennmaradt művészeti emlékek. Szapolyai Imre síremlékén teljes vértetben kifaragott alak balján nehéz, kétélű, egyes keresztvasú kardot visel. Hasonló, hatalmas méretű kard látható Tarczay Tamás és Szentgyörgyi és Bazini György gróf balján is.⁹⁵ Thuróczy Krónikájának egyik 1488-ban készült fametszetén is nagyméretű, hatalmas markolatgombbal felszerelt kardokkal ábrázolják csata közben a lovagokat.⁹⁶ A páncélos zsoldos fegyverzetét Dürer két XV–XVI. század fordulóján készült metszetén

88 *Kalmár*, 1971. 369. o., pl.: IKM 10.1206, 10.898, 10.8419, 10.901, 10.902 stb.

89 „... ut armati habeant gladium, lanceam et clipeum vel arcum pharetris.” *Teleki*, XI. 154–155. o. Idézi: *Rázsó*, 1958. 128. o.

90 *Rázsó*, i. m. 128. o.

91 A pharetra, – ae tegezt, puzdrát jelent. A hivatkozott Villani-adatot nem a teljes lovagi fegyverzetű harcosok íjhasználataként kell értelmezni, hanem a seregben harcoló kun és magyar íjászokra vonatkozott. Tagadhatatlan, hogy a magyar lovag jóval közelebb áll az íjhoz, mint pl. a német, és gyakorolhatta is a könnyebb lánccvértet miatt, de a XV. század 2. felének merev lemezpáncéljába öltöztetett lovagjára a Villani-féle adatot alkalmazni már csak technikai problémák miatt sem lehet. Nem szabad elfelednünk, hogy a XIV. századi magyar harcosok között a kun előkelők is részt vettek a harcokban, keleties sodronypáncélzatukkal. Egy nyugati megfigyelő szemében minden további nélkül magyar előkelőnek tűnhettek. A kun viseletre I.: *Pálóczi Horváth András*, Arch. Ért. 109(1982)–89. Az elmondottakat v.ö.: *Borosy A.* HK IX(1962) 245. j. p. A rendeletet egyértelműen a portális katonasághoz köti. *Borosy*, 1971. 39. o.

92 *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerai. Bp., é.n. XXIII.t. (Továbbiakban: Öt évszázad)

93 L. a 38. jegyzetponton.

94 Dipl. Eml. III. 4. o. – v.ö.: *Tóth*, 1926. 96. o., 4. jegyzetpont.

95 *Szendrei*, 1896. 94. o., 148. o., 433. kép; *uő.*: MTE, XXXII.t.; *Balogh*, 1966. II. 225. kép.

96 *Balogh*, 1966. II. 416. kép.

tanulmányozhatjuk.⁹⁷ A gótikus páncélba öltözött lovas jobb vállára fektetve, hosszú, erőteljes, bojtjal díszített lándzsát tart, bal oldalát nehéz, kétélű, kerek markolatgombos kard övezi. Jobb oldalán – kissé takarva – tör látható. Az 1485-ös eperjesi adórajstromban szerepel egy lándzsás lovas rajza, amint küzdelem közben álldöfést szenved. A jelenet beállítása tagadhatatlanul tornajátékra emlékeztet, a lándzsa hosszú levélalakú pengéje viszont harci fegyverre utal.⁹⁸

A fő fegyverzetet – lándzsa, kard – kiegészítette a buzogány, hegyestőr, bárd – azok a fegyverek, melyek a lovasharc közben a vértet leküzdésére alkalmasak – és védőfegyverként a pajzs.

A hadicélokra szolgáló lándzsa négy méter hosszúságú, viszonylag vékony, de erős nyelű fegyver. Csúcsa általában hosszú, erőteljes levélalakot vesz fel, kiemelkedő gerinccel. A köpű legtöbbször rövid és kúpos.⁹⁹ Előfordulnak rövidebb, tömörebb példányok is. Igen erősnek kellett lenniük, hogy nehéz lemezvértek ellen hatásosak legyenek. Ismerünk olyan típust is, ahol a köpüről keskeny oldalnyúlvány hajlik a penge felé. A lándzsahegy alatt zászló, vagy bojtszerű díszítés található.¹⁰⁰

A másik fontos fegyvere a XV. századi lovnak a kard. A nehéz lemezvértek elterjedésével a kardok méretei is megnöttek.¹⁰¹ Mátyás korától a legelterjedtebb típus a fektetett S keresztvassal ellátott, egy méter fölötti, nehéz, kétélű kard.

Dél-Európából kerültek hozzánk.¹⁰² A markolatgomb általában lapos, négyszög alakú, a sarkok levágottak, közepén kidudorodik. Előfordul körte alakú és lapos gerincelés változatban is.¹⁰³ Nagyméretűek és vívás közben ütésre is használják.¹⁰⁴ A penge elsősorban vágásra való, hegye tompa, sokszor lekerekített. A keresztvas sokszor bordákkal tagolt.¹⁰⁵ Jól reprezentálja ezt a típust az MNM egyik kardja. A penge széles, kétélű, hegye tompa. Keresztvasa S-alakú, markolatnyúlványán beütött bélyeg van. A markolatgomb levágott sarkú négyzet, kiugró középrésszel.¹⁰⁶ Ilyen típusú kardokat találunk a Weisskunig jó néhány metszetén is. Az egyik ábrázoláson I. Miksa páncélos vitézek előtt áll. Bal oldalán széles szíjon S keresztvasú egyenes kard függ. Markolatgombja kerek, középrésszel, széleit kis gömböcskék díszítik. Közvetlenül a gomb alatt kardbojt van. Hasonló a páncélos vitézek kardja is.¹⁰⁷ A típus még a XVI. század első harmadában is használatos.

97 Ublitzsch, 1987. 29–30. kép.

98 Szendrei J., Arch. Ért. XXVIII(1908) 402. o.; Kalmár, 1971. 51. o.

99 MNM 55.3132, 55.3129, 58.7637, 61.8229

100 M. Ellenbauge: The Spear. Copenhagen, 1948. 47–48. o., ill. 187–188. o.; Weisskunig, 16. o.

101 A XV. századi típusokkal összefoglalóan foglalkozik (a teljesség igénye nélkül): Laking II. 254–263. o.; E. Wagner: Hieb - und Stichwaffen. Praha, 1966. (Továbbiakban: Wagner, 1966); H. Müller: Historische Waffen. Berlin, 1957. (Továbbiakban: Müller, 1957); H. Müller-H. Kölling: Europäische Hieb - und Stichwaffen, Berlin, 1981. (Továbbiakban: Müller-Kölling); Cl. Blair: European and American Arms. c. 1100–1850. New York, 1962.; Nagy G., Arch. Ért. XVIII(1898) 226–245. o., (Továbbiakban: Nagy, 1898); Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben, Bp., 1971.; Kalmár, 1971, 61–65. o.; Lugosi-Temesváry, 1988. 12–14. o.

102 Kalmár, 1971. 62. o.

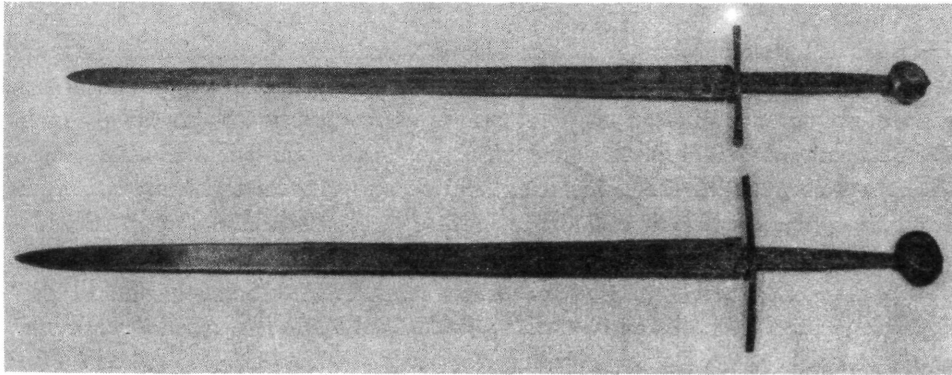
103 Temesváry, 1984. 94. o., 92. t.; R. 62.12.1, MNM 55.3153., 55.3116. Dob alakú markolatgombbal: MNM 53.199

104 Wagner, 1966. 166. o., 5. kép.

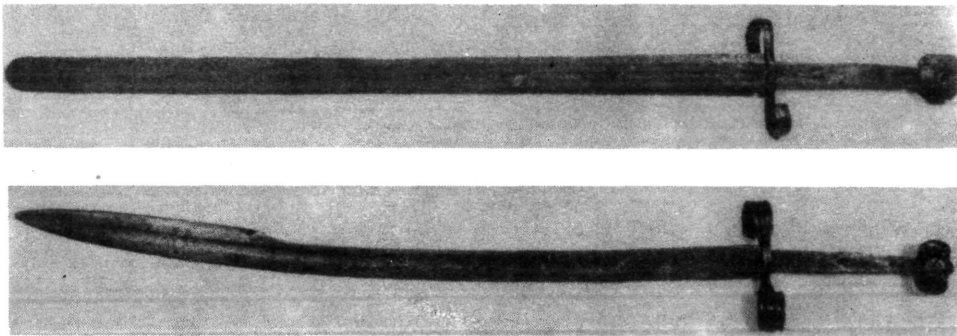
105 Nagy, 1898. II. t., 5.

106 MNM 55.3133.

107 Weisskunig, fol. 235b, 144. o., 399. o., 405. o.

Nyugat-európai típusú lovagkardok. Magyar Nemzeti Múzeum

„S” keresztvasú kard és szablya. Magyar Nemzeti Múzeum

Szintén dél-európai területről kerül hozzánk egy másik kedvelt típus. Méreteiben, a markolatgomb kialakításában hasonló az előző típushoz.¹⁰⁸ A keresztvas olasz és spanyol területen a század végére különböző kiegészítő részekkel bővül.¹⁰⁹ Érdekes darab az Isztambulban őrzött Drágffy-kard. Keresztvasa a markolat felé hajlik, amely megnyúlt és végén díszített, dob alakú gomb található.¹¹⁰ Hasonló, markolat felé hajló keresztvasú kardot tart kezében Hunyadi János a Thuróczy Krónika egyik fametszetén.¹¹¹

A korabeli kardok egy részét ezüst díszítéssel látják el. Ezek az ezüstveretes kardok sokszor hatalmas értéket képviselnek. 1471-ben Pásztó László Szepesi Gergelytől kölcsönvett egy

¹⁰⁸ MNM 53.303.; *Lugosi-Temesváry*, 1988. 16. kép; HTM. 89. 134. 1.

¹⁰⁹ *Wagner*, 1966. 123-124. o., 27. t.

¹¹⁰ *Kalmár*, 1971. 64. o., 108. kép.

¹¹¹ *Balogh*, 1966. II. 413. o.

ezüstveretű kardot 70 aranyforint értékben, amelyért egyik birtokrészét zálogban lekötötte.¹¹² Számos díszes kardot találunk Ippolito d'Este hagyatéki leltárában is.¹¹³ Ezeket a díszes darabokat azonban katonai fegyverként nem használták.

A XV. századtól terjedt el nálunk a hegyestőr. Nyugat-Európában tűnt fel az előző században a lemezvérték megjelenésével együtt. Alakját jól mutatja Stibor főkamrás 1430 körüli síremléke. A vértbe öltöztetett alak jobb oldalán egyenes markolatú, vége felé erőteljesen keskenyedő hegyestőr látható. Bal oldalán a kor szokásos lovakardja függ. Kiegészítő fegyverként használták.¹¹⁴ Elsődleges funkciója, hogy a lemezvért hézagain keresztül utat találjanak az ellenfél testéhez. A XVI. századra könnyebb formában a magyar könnyűlovasság egyik kedvelt fegyvere lett.

A nehéz vértzetek elterjedésével felmerült az igény, hogy az ütőfegyverekénél nagyobb zúzódhatást érjenek el. Mátyás korában az egyik legelterjedtebb típus az ún. gótikus buzogány volt. A vasból kovácsolt fejre négyszögletes, kiugró tuskéjú gerezdéket forrasztottak; a gerezdéket sokszor bonyolult áttörésekkel, cikornyákkal díszítették. A nyél általában fémből van. Lehet négyszögletes, kerek, vagy csavart. Legtöbbször 4 kiugró tuskéjú gerezdet raktak fel, de előfordult hatgerezdes változatban is.¹¹⁵

Magyar területen kifejlődött változata az ún. tollas típus. Az MNM egyik példánya jól reprezentálja a típust. A fejre hat, háromszögű, három-három kör alakú nyílással áttört, gerezdet forrasztottak. Tetején kis kúpos gomb található. A századvégi formát jól illusztrálja a Weisskunig egyik metszete, ahol felvonuló magyar urak, és a Vitéz-studiolo esztergomi freskója, ahol Fortitudo jelképes alakja kezében látható. Hasonló buzogány található a Márkusfalvi Máriaissi család címerében és Hadnagy Bálint Remete Szt. Pálról készült munkájának egyik metszetén is.¹¹⁶

A keleti típusú buzogányok formája másként alakult. Gömb, vagy körte alakúak, belül üregek, felületüket gerezdeléssel, csatornákkal tagolták.¹¹⁷ Az ismertetett típusok mindkét lovas fegyvernemnél előfordultak.

A Thuróczy Krónika egyik metszetén – Szent László és a kun harca – az előtérben feltűnik egy vágótűző, gótikus páncélba és salade sisakba öltöztetett lovag, amint jobb kezében rövidnyelű, alabárdszerű fegyverrel üldözi ellenfelét.¹¹⁸ Bár a harci bárdok főként a gyalogosok fegyverzetéhez tartoztak, alkalmanként a páncélos lovagok is használták azokat.

A lovagok fegyverzetét állandó jelleggel kísérte a tör, bár a magyar harcos fegyverzetére igazán nem volt jellemző. Formakincsük igen változatos. A XV. század elején megjelent a keresztvason a háritógyűrű; ez időben jelent meg a lángolt és a fogazott pengéjű típus is. Az utóbbi főként a kardok eltörésére szolgált. Sok típusnak a keresztvasa mélyen aláhajlik a penge

112 „unum gladium et bicellum cum argento mancipatum et circumdatum ac similiter unum baltheum in toto duodecim marcas continentes” Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. II. Bp., 1928. idézi még: *Balogh*, 1966. 456. o., 5. j.

113 *Balogh*, 1966. I. 464. o.

114 *Kalmár*, 1971. 87–88. o., 160. kép.

115 Pl. MNM 68.8862, 55.3094, 55.3126, 55.3127; *Kalmár*, 1971. 22. o., 8–10. kép; *E. Haenel*: Alte Waffen Berlin, 1913., 1., 4. kép.

116 *Weisskunig*, 83. o.; *Zolnay László*: A középkori Esztergom. Bp., 1983. Öt évszázad, XXXIII. t.; *Tóth*, MM, 189. o., 229. o.

117 *Kalmár*, 1971. 21. o.

118 *Balogh*, 1966. II. 416. o.

felé. Általában két-három élűek. Markolatgombjuk vaskos, sokszor a kardokéhoz hasonló. Előfordult kicsinyített kard formájú is. Minden lovag fegyverzetéhez hozzátartozott az ún. misericordia tör. Pengéjük erős, háromszög átmetszetű. Rövid, díszes markolatuk sokszor a pengével azonos hosszúságú. Ippolito d'Este hagyatéki leltárában jó néhány magyarként jellemzett tört emlitenek, ami azt bizonyítja, hogy a XV. század végére már nem idegen elem.¹¹⁹ A török részletes elemzése külön tanulmányt igényelne, ezért ettől eltekintünk.

Védőfegyverként a pajzsot alkalmazták. A gótikus vértetek elterjedésével jelentősége erősen csökkent. Előszeretettel használták a kisméretű négyszögletes pajzsot. (Scutum, kotor-gárd). Ilyen látható a gógánváraljai templom XV. századi famennyezetén egy gótikus páncélba öltözött harcos mellett, és Berekszői Péter 1448. évi címerében, de formailag ide sorolhatjuk Mátyás Párizsban őrzött temetési pajzsát is.¹²⁰ A pajzsok közepe sokszor kiugrik. A század végén használták a közepes méretű paveséket is. Ez a szokás – nehézsége ellenére – meglehetősen elterjedt, amint Miksa diadalmenetében felvonuló magyar főuraknál is láthatjuk.¹²¹

A Mátyás-kori hadsereg legnagyobb létszámú fegyverneme a könnyűlovasság. Több forrásból táplálkozott. Elit – hivatásos – rétegét a huszárok adták. Mátyás Veronai Gáborhoz írt levelében hadseregének második rendjeként említi őket.¹²² A szöveg alapján feltételezhetjük, hogy az állandóan szolgálatban lévő, zsoldos könnyűlovak megnevezéseként használja a huszár szót.¹²³ Etnikai összetételük – bár általában rácoknak nevezik őket – vegyes. A délszlávok mellett szép számmal szerepelnek magyarok, moldvaiak, erdélyiek közöttük. Mátyás korában már feltűnik magyar származású – Haraszthy Ferenc pl. – is a parancsnokok között. A rác megjelölés tulajdonképpen nem etnikai, hanem a fegyvernemi megjelölésre szolgált. Szinonimája a huszárnak, amely a század nyolcvanas éveitől kezdte kiszorítani. Az előző század délszláv etnikai homogenitása Mátyás korára átalakult egy vegyes nemzetiségű zsoldos réteggé, ahol az etnikum igen csekély szerephez jutott. Tagadhatatlan, hogy a portális és a banderiális könnyűlovasság főként magyar etnikumú. Ennek a nem állandóan szolgáló rétegnek a hivatásos katona szerepét vállaló tagjai kerülhettek a huszárok közé.

Mátyás hadászati elképzeléseiben fontos szerepet kaptak. Erre utal, hogy önállóan – talán egyenrangúan – kezeli a nehézlovasság mellett. Szerepük egyfelől az, hogy a páncélos lovakok eredményeit gyors rajtaütésekkel kiszélesítsék. Másrészt a felderítés, az ellenfél utánpótlásának megbénítása, és állandó nyugtalanítása. Önállóan e korban még nem alkalmazhatók nyílt csatában, viszont nagyszerűen kiegészítették egymást a nehézlovassággal. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy irreguláris harcmódjukból következően kiválóan alkalmasak voltak a

119 *Arturo Puricelli-Guerra: Armi in Occidente.* Milano, 1966. 84–88. o., 38. kép; *Müller-Kölling,* 37. o.; *Müller,* 1966. 48–49. o.; *A. Demmin: Die Kriegswaffen.* Gera, 1891. 764–765. o. (Továbbiakban: *Demmin,* 1891); *Kalmár,* 1971. 112–113. o., 196. kép c.; *Ippolito d'Este hagyatéki leltárából:* „Quatre Guaine al hungaresca cum quattro para de cortelli cum li manighi de leguo rosso”, számos „cortelli hungareschi” és „pugnale al hungarescha” szerepel még. *Balogh,* 1966. I. 464. o.

120 *Tóth,* MM, 228. o.; *Weisskunig,* 105. o.; *Szendrei J.,* HK 1925. 439. o.

121 Ilyen kisméretű pavase-szerű pajzs látható pl. Hunyadi János kezében a Thuróczy-krónika egyik fametszetén. *Balogh,* 1966. II. 410. o.; *Triumph des Kaiser Maximilian I.* Wien, 1984. 39. kép; *Kalmár,* 1971. 322. o.; v.ö.: *Boeheim,* 1890. 180–182. o., 193. kép.

122 „Alius ordos est equitum levis armature, quos hussarones apellamus; hi pro una angaria lo florenos habere volunt ad unum equum, et aliter isthuc proficisci nolunt.” Mátyás kir. lev. II. 107. o.

123 V.ö.: *Tóth,* 1934. 140. o., 34. j.

„felperzselt föld” taktikájának kivitelezésére, ami a nyílt, nagy csatáktól ódzkodó királynak lehetőséget adott a hadjáratok eredményes befejezésére. A déli végeken a török ellen pedig egyszerűen elengedhetetlen volt jelenlétük.

A zsoldos huszárók mellett a portális katonaság, a kevésbé jómódú nemesek, az erdélyiek és a moldvaiak szolgáltatták a könnyűlovasságot. Szervezetében, harcmódjában, fegyverzetében csak minőségi különbséget figyelhetünk meg az egyes ágak között. A magyar nemesség életében is jelentős volt a könnyűlovas harcmódor, hiszen jó részük a nehezebb fegyverzet anyagi terheit nem volt képes elviselni. A harcmódor hagyományai soha nem veszték ki a köztudatból, legfeljebb háttérbe szorultak. Jól megfigyelhető ez a XIV. századi hadieseményekben és a XV. századi hadi jelentőségű törvénycikkben, hiszen a könnyűlovasság rendszerbe állítása egyáltalán nem jelentett gondot, ami állandó jelenlétét igazolja.¹²⁴

A könnyűlovas fegyverzet Zsigmond 1435. évi I. decretuma óta sokat nem változott. A rendelkezés szerint 100 jobbágy után 3 lovast kellett kiállítani, kiket íjjal, tegezzel, karddal és bicellusszal kellett ellátni.¹²⁵ Ugyanez jelenik meg V. László 1454. évi decretumában is.¹²⁶ (Itt kell megjegyeznünk, hogy forrásaink sokszor nem tesznek különbséget kard és szablya között. A szövegösszefüggésből azonban kideríthető, hogy kardról, vagy szablyáról van-e szó.) Az 1459-es szegedi országgyűlés hadügyi cikkelyei között már halványan észlelhető egyfajta fegyverzet szerinti tagolás a könnyűlovasság egységei között. A 20 jobbágy után kiállítandó katona fegyverzete a következő: kard, pajzs, tegez, íj, vagy lándzsa.¹²⁷ Hogy mit jelent ténylegesen ez a különválasztás, nem tudjuk. Az 1463-as tolnai országgyűlés rendelkezéseiben már eltűnt.¹²⁸ Az ismeretlen szerzőjű velencei követjelentés is így írja le a könnyűlovas fegyverzetet.¹²⁹ A század végén Ulászló decretumában is hasonlóképpen együtt jelenik meg a kopja és a kéziúj, de itt már feltételesen megkövetelik a láncvértet és a sisakot is.¹³⁰ Az 1463-as erdélyi hadiszabályzat is hasonlóan ismerteti a könnyűlovasok fegyverzetét. A könnyűlovasok között egyaránt szerepelnek nemesek és jobbágyok is.¹³¹

A könnyűlovasság legnagyobb részét adó portális katonaság is jelentős részében a jobbágyok közül került ki. Zsoldos csak elenyésző számban lehetett közöttük. Fegyverzetük gyengébb, mint a bandériumokban katonáskodó könnyűlovas nemeseké és a hivatásos katonáké. Harci értékük nem elhanyagolható, de a hivatásos rétegét meg sem közelíti.¹³² Kiválóak voltak

124 V.ö.: *Borosy A.*, HK 1962. 119-172. o., és a vonatkozó törvénycikk.

125 MTT I. 246. o., - „ad minus videlicet, arcus pharetras, gladios et bicellos habentes” Nagy Gyula a bicellust csákányként fordítja. Ez korszakunkban egy hosszú, a polgári életben használt törfeleséget jelöl.

126 Uo. 318. o.

127 *Kovachich M. Gy.*: *Vestigia comitorum*. Pest, 1790. 335. o. és köv. Art. V. „... cum uno armigero equite bene armato, gladio, clipeo, pharetra, et arcu, vel lancea...”

128 *Kovachich M. Gy.*: *Sylloge decretorum comitialium inclyti Regni Hungariae*. Pest, 1818. I. 179-180. o., és *Teleki*, III. 315-316. o.

129 *Óváry*, 1885. 763. o. „... che di loro ciaschuno ha lancia et schudo et archi manuali...”

130 MTT, 492. o., 1492. évi decr.: „ad minus lanceam, clypeum, et arcum manulem, et si fieri poterit, loriam...” uo.: 604. o., 1498. évi decr.: „... unum Huszaromem, scutum, seu clypeum, nec non lanceam, loriam, et cassidem, sive galeam habentem...”

131 Kiadva: *J. C. Schuller*: *Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen*. I. Urkundenbuch. Nagyszeben, 1840. 13-14. o.; Székely Oklevéltár. I. (Szerk.: Szabó Károly) Kolozsvár, 1872. 196-199. o. (Továbbiakban: Székely Oklevéltár). A forrás hitelességére: *Borosy*, 1971. 60-61. o.; *Mályusz Elemér*: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp., 1988. 53. o., 217. j. p.

132 Megítélésükre v.ö.: *Tóth*, 1912. 15-20.; *uő.*: 1925. 46-47., 82-85. o.; *uő.*: MM 211-221. o.; *Ráczó*, 1958. 121. o.; *uő.*: 1960. 116. o.; *uő.*: 1962. 176. o.; *Borosy*, 1971. 57-60. o.

viszont a székely íjászok. A velence követjelentés kelet legjobb íjászaiként tartotta őket számon.¹³³

XV. századi könnyűlovasságunk fegyverzete tehát a következő: sisak, sodronying, (nem minden esetben) szablya, pajzs, kopja. Hasonlóképpen írja le a Weisskunig is a huszárok fegyverzetét csak kiegészíti hajtóbárdal is.¹³⁴ Igen kedvelt volt a csörszerű tuskével ellátott csákány is. A következő századra már szabályos művészei lesznek a magyar könnyűlovak az ilyen típusú ütőfegyvereknek.¹³⁵ A csörszerű tuskével ellátott csákány azonban igen kedvelt volt.

Fennmaradt ábrázolásainkon is végigkövethetők az írott forrásokban megjelenő fegyverek. Egyik legkorábbi huszárábrázolásunk egy XV. sz. elején készült szablya hüvelyén látható.¹³⁶ A vágótűző huszár jobb kezében előreszegezve egy zászlós kopja van. A kopja hegye levél alakú, a rúd végén gömbszerű faragás látható. Bal oldalán szablyát, bal karján tárcsapajzsot visel. Fején puha, felhajtott szélű kalap, ruhája bő, keleties hatású. Hasonlóan ábrázolták a magyar könnyűlovast a Weisskunig egyik metszetén. A rajz előterében huszár vágat lobogós kopjával a kezében. Fején posztó süveg, amelyről fátyszerű nyúlvány lóg le. Testét valószínűleg lánccal védi.¹³⁷ Egy másik metszeten a háttal álló huszár vértet nélküli, fején puha, megrogyott süveg. Hátán kivágott tárcsapajzsot, oldalán szablyát visel.¹³⁸ Jobban vértet a Weisskunig egy másik könnyűlovak ábrázolása. Az alak fedetlen fővel áll, testét lánccal takarja. A vállak és a mellrész lemezzel védett. A mellvértől csatakötényszerű rákötött rész lóg le. Hátán kis kerek pajzsot hord. Mintája alapján a fonott török pajzsokhoz hasonló. Bal oldalán szablyát visel, posztósüvegét a kezében tartja.¹³⁹

Az ábrázolásokból kitűnik, hogy a sodronnyvértet és a sisak nem volt általánosan használt. Ezek a vértetek meglehetősen drágák, sok harcos azonban zsákmányként hozzájuthatott a töröktől. Nagy Géza szerint a XV. századi huszárok nem viseltek vértetet.¹⁴⁰ Véleményünk szerint ilyen kategorikusan nem lehet fogalmazni. A sodronnyvértet viselése a katona, illetve felszerelése anyagi lehetőségétől és a hadiszerecsétől függött.

A korabeli sodronnyvértet jól reprezentálja a Kinizsi Pál sírjából előkerült.¹⁴¹ Az ing ujjai és a mellrész meglehetősen rövid. Ez jellemző a korai darabokra. A sodronnyzövetet 12 mm átmérőjű és kb. 2 mm vastag szegecselt gyűrűkből szőtték. A vállat és a felsőkart védő rész külön készült. A nyakrész vörösréz gyűrűsorról szegélyezett. A mellrész és a nyakrész a jobb védőképesség miatt sűrűbben szőtték. Hozzá tartozik egy bordás sodronnyos vassapka is, vállig leérő lánccal védett. Hasonló, magyarországi készítésű sodronnyinget őriznek Wartburg vára-

133 Óváry, 1885. 763. o. „... e quali si reputano migliori sagittarii che sieno in levante...”

134 ... zu ross in dem hussarischn tártshlein mit dem lanzl, mit dem sebel, mit der morthackn und mit der wurfhacken fechten” Weisskunig, 100. o.

135 Károlyi Á. Sz XI(1877) 842. o.

136 Lugosi-Temesváry, 40-41. kép.

137 Weisskunig, 181. o.

138 Uo., 179. o.

139 Uo., 144. o.

140 Nemes-Nagy, 1900. 140. o.

141 MNM 55.3271; Nemes-Nagy, 1900. 140. o.; Kalmár, 1971. 256. o.

ban. Itt a vállrészt vegyesen, forrasztott és szegecselt gyűrűkből állították össze.¹⁴² A gallért általában bőrcsikokkal bélelték, a sodrony alatt bőr- vagy posztóruhát viseltek. A sodronyos vassapkát belül bőrrrel bélelték.

A huszár egyik fő fegyvere a kopja, amint azt törvényeinkből és Tubero részletes tudósításából is ismerjük.¹⁴³ Pengéje viszonylag rövid, levél alakú, közepén erőteljes gerincél fut. Mindig köpűvel készítették őket, sokszor hosszabb, mint a penge. A nyél hossza megközelíti a négy métert, általában a kopjacsúcs felé keskenyedik. Az ábrázolásokon jól kivehető a kéztartó fagömb és a nyél végének profiláltsága. A kopjacsúcs alatt felszegezett lobogó található.¹⁴⁴

A kopjával egyenrangú fegyver volt a szablya. A korabeli típusok két forrásból eredtek. Az egyik típus a dél-európai eredetű, S keresztvasú kardokból alakult ki. A század folyamán a penge fokozatosan átalakult szablyapengévé, miközben nyugati típusú markolatszerelését megtartotta. Ez a folyamat olyan területeken indult el, ahol állandó és közvetlen harci kapcsolat alakult ki a törökkel. A más típusú keleti fegyverzet és harcmodor követelte meg e változtatást. Elsősorban a dél-európai területek jöhetnek számításba (Dél-Olaszország, Velence stb.)

Ennél a szablyatípusnál a penge gyengén hajlott, fokélre köszörült, felülete sokszor csatornázott. Markolatszerelése tökéletesen megegyezik a már korábban ismertetett S keresztvasú kardokéval. Előfordul, hogy a markolatnyúlvány a pengéhez képest elhajlott. Ez szintén a keleti hatásnak tudható be. A markolatot fával, vagy csonttal borították.¹⁴⁵ Ez a típus tehát a keleti szablya és a nyugati kard összeolvasztásából keletkezett és délnyugat felől került be hazánk területére.

A másik használatos típus közvetlen keleti kapcsolat útján került hozzánk. Már a XIV. század második felében megjelent, virágkorát azonban a következő században élte. Pengéje egyélű, gyengén hajlott. Néha fokéllal készült. A keresztvas egyenes, pálcaszerűen kiképzett, közepén a markolatnak megfelelően megvastagszik. A markolatnyúlvány egyenes és széles, közepén 5-6 szegecslyukkal. Vége vagy egyenesen, vagy ívelten záródott.¹⁴⁶ Ezt tekinthetjük a kimondott huszárszablyának. Mindkét típusnál megfigyelhetjük, hogy a század derekától méreteik megnőnek. Hosszuk kezdi elérni a 900-1300 mm-t, pengeszélességük átlagosan 40 mm. A markolat is kissé megnyúlik. Korszakunkban a szablya megjelenik a gyalogság kezében is. A magyar könnyűlovast azonban a fennmaradt ábrázolások mindig az utóbbi, keleti hatású szablyával ábrázolják. Valószínűsíthetjük - bár csak hipotézisként - hogy a XV. században az S keresztvasú, nehezebb szablyákat elsősorban a gyalogság használta, míg a második típust a könnyűlovasság.¹⁴⁷ A hosszabb típusok azonban kizárólag a lovasság kezében találhatók meg, gyalogos, méreténél fogva, ezeket nem tudja használni. A század végére, a következő századra az első forma használata lassan megszűnik, míg a második típust felváltja egy hajlott markolatú, tojásdad markolatkupakú típus, ami szintén keleti formát képvisel. Ebből alakul ki azután a XVI. század magyar szablyája.

142 Kalmár, 1971. 258. o., 7. kép.

143 Schwandtner, II. 167-168. o.

144 MNM 58.7682; Nemes-Nagy, 1900. 145. o.; Szendrői, 1896. 190. o., 629. kép; Kalmár, 1971. 42. o., 60. kép.

145 V.ö.: MNM 53.324, 53.439, 53.3155, 53.3156, 53.3113; Kalmár, 1971. 71-72. o., 125. kép; Nemes-Nagy, 1900. 144. o.; Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Bp., 1971. 36. o.

146 MNM 53.331, 53.333, 53.335, 53.3157, 53.3158; HTM 89.132.1; Kalmár, 1971. 71. o., 124. kép; Nemes-Nagy, 1900. 144. o.

147 A törökös fegyverzet kedvelésére utal Tubero is amikor Jaxity Demeter és Chauchates csatáját írja le. Schwandtner, II. 167-168. o.; Tóth, 1934. 148. o.

A Mátyás-kori könnyűlovasság egyik fő távolra ható fegyvere a kéziúj volt. Használta a gyalogság is, mégis inkább a könnyűlovasok kezében vált híressé. Két típusa volt használatban. A század folyamán még előszeretettel alkalmazzák az ősi, összetett íjat. Ilyen látható pl. Dürer egy 1514-es rajzán, ahol a magyar könnyűlovas fegyverzetét mutatja be. A képen az íjhoz tartozó tegez lapos, tollas vesszőkkel megrakott. A keleti harci kapcsolatok erősödésével azonban kezdett elterjedni az erőteljesebb török-tatár íj. Kétféle fából készítik és csonttal szilárdítják. A fa hajlatával ellenkező irányba görbítették. Az ideg beakasztási helyét csontlemezzel, vagy fa betétekkel merevítették. A nyílvesszők végén vagy szakállas, vagy gúla alakú hegyet találunk. A vesszők végén 2-3 vezető toll volt. A tegezt és a puzdrát az övre akasztották.¹⁴⁸ A kéziújak legfontosabb gyártási központja Erdélyben volt. 1474-ben II. Bassarab havasalföldi vajda Nagyszébenben gyártatta hadserege számára a kéziújakat és nyilakat.¹⁴⁹ Két évvel később Mátyás a kolozsvári íjkészítőkkel készíteteti el a szükséges mennyiséget.¹⁵⁰ Hogy a város életében mennyire fontos volt az íjgyártás azt jól mutatja az 1453-as összeírás, ahol igen szépszámú íjgyártó nevét találjuk meg.¹⁵¹

Előszeretettel használják a csákányt. Csőszerű tuskéje kiválóan alkalmas volt a lemezevérték, sisakok átütésére. Foka csak az ütés erejét növelte, más különösebb funkciója nem volt. A század végén különböző módon tagolták. Szendrei János ismertet a Wilczek-gyűjteményből egy igen szép darabot. Vasból kovácsolták, hosszú csőr alakú tuskéje négyszögletesen kiképzett. Fokát hegyes kúpban végződő gerezdes buzogány képezi. A nyél bordával tagolt, szétcsavarható.¹⁵² A század végére a csákányok már rangjelző funkciót is betöltöttek.¹⁵³

Könnyűlovasságunk kezében megjelent egy nyugaton csak a gyalogság által használt fegyver is: a hajítóbárd. A Weisskunig leírása a huszárok fegyverei közé sorolta. Rövid nyelvű, egy darab vasból kovácsolt, távolra ható fegyver. Lényegét a bárdlap és a hozzátartozó három túske képezi, mert így eldobásakor mindig hegyes felülete találkozik az ellenfél testével. Az egyenes, vagy gyengén ívelt bárdlapú formát magyar típusúnak tartják. A nyelet sokszor rovatkolták, hogy ne csússzon el a kézben.¹⁵⁴

A védőfegyver a pajzs volt. A XV. században a négyszögletes tárcsapajzsok a divatosak.¹⁵⁵ Közepes méretűek, jellegzetességük, hogy a felső jobb sarkot – a jobb kézben tartott lándzsa számára – kivágták. A század vége felé a hazai tárcsapajzsok egyik vége ívesen felemelkedett, magassága megnőtt. Ez a típus már megjelent Mátyás seregében is.¹⁵⁶ Legkorábbi fennmaradt példányukat az MNM őrzi az 1490-es évekből. Fából készült, belső felületét pergamennel borí-

148 Nemes-Nagy, 1900. 143. o.; Kalmár, 1971. 134–135. o.; a keleti íjakra: Hammer-Purgstall: Über Bogen und Pfeil. In: Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Band 4. Wien, 1853. 1–34. I–III. t.

149 Kalmár, 1971. 135. o.

150 Teleki, XI. 574. o.

151 Szabó K., Magyar Tört. Tár. 1882. 527. o., 533. o., 538. o., 742–743. o.

152 Szendrei, MTE, 191. o., 237. ábra.

153 Kalmár, 1971. 34. o.

154 Uo.: 32–33. o.

155 Összefoglalóan: Tarassuk-Blair, 1982. 481–482.; Laking II. 233–234. o.; Kalmár, 1971. 308–312. o.

156 Boeheim, 1890. 182. o.; Kalmár, 1971. 309. o.

tották. Külső részét aranyozott növényi ornamentika díszíti.¹⁵⁷ Hasonló korabeli darabokat ismerünk Bécsből is, I. Miksa magyar testőreinek felszereléséből.¹⁵⁸

A tárcsapajzs mellett használták a kerek, nádból font keleti pajzsokat is. Zsákmányként, kereskedelmi úton kerülhettek az országba, alkalmazásuk azonban nem terjedt el általánosan.¹⁵⁹

A hadsereg szempontjából legfontosabb lovas fegyvernemek fegyverzetén, felszerelésén nyomon követhetjük azt a kettősséget, amelyet a hagyományaikban különböző hadszínterek hoztak létre.

A nyugati harctér viszonylag kis létszámú, a páncélos lovasságot favorizáló - fegyverzet, felszerelés, kiképzés szempontjából - minőségi katonákat kívánt. A csatadöntőnek tekintett nehézlovasság hadjárat közbeni kímélése egyik fő problémája volt a korabeli hadvezetésnek. A fegyverzet és az emberanyag viszonylagos pótolhatatlanságából fakadt ez a probléma. A páncélos lovasság olyan potenciális mag volt, amely a hadsereg tényleges alapját képezte. Elvesztésük esetén a sereg megszűnt csataképes egység lenni, pótlása pedig óriási anyagi erőfeszítést igényelt. A nyugati hadszíntéren eredményt elérni nehézlovasság nélkül lehetetlen volt. Politikai és katonai szempontból is célszerűnek látszott egy állandó, a katonáskodást hivatásként kezelő réteget alkalmazni, amely bármikor bevethető és alkalmazása csak a király anyagi lehetőségétől függött. Hogy ennek a hivatásos rétegnek a felszerelését Mátyás milyen módon oldotta meg, konkrét adatunk nincs. Valószínűleg maguk hozták fegyverzetüket, melyet a király alkalmasszerűen kiegészít egy-egy nagyobb hadjárat előtt.

A nyugati hadjáratok alkalmi fegyverszükségletét a hazai városok ipara valószínűleg többkevesebb sikerrel kielégítette. A külföldi fegyvervásárlások jó része a török elleni harcokkal hozható kapcsolatba. A török ellen felvonuló nagy tömegű katona követelte ezt meg.

A török agresszív, a csatában a döntést elsődlegesnek tartó, nagy tömegű sereggel felvonuló szemlélete a nyugatitól eltérő harcmódot és fegyverzetet kívánt. Jobban előtérbe került a könnyűlovasság, ami a létszamarányok változásában is megmutatkozott. Természetesen ebben szerepet játszott a tömegképzés szükségessége is. A bécsújhelyi hadiszemlén megjelent 20 000 lovas között a nehéz- és könnyűlovak aránya igen kevésbé térhetett el egymástól.¹⁶⁰ A török ellen felvonuló hadseregről tudósító velencei követjelentés adatai szerint a 16 000 nehézlovas mellett 43 000 fő biztosan könnyűlovas és az erdélyi nemesek tízezres seregének egy jó része szintén könnyebb fegyverzetű lehetett.¹⁶¹ A könnyűlovasság számának növekedése a fegyverek arányait is megváltoztatta. Nem véletlen, hogy az ismert nagytételű fegyvervásárlások összetételében a könnyűfegyverzetűeknek szánt harci eszközök dominálnak.¹⁶²

Az eltérő hagyományú hadszínterek tehát nagyfokú alkalmazkodóképességet követeltek meg a fegyverzet tekintetében. A korabeli magyar hadsereg ütőképessége épp ebből a kettősségből származott. Jó hatásfokkal tudták kihasználni a kétfajta fegyverzetből fakadó előnyöket úgy, hogy ez az európai hadseregek között speciális magyar jelleget kölcsönzött Mátyás hadseregének.

157 *Kalmár*, 1971. 309. o., 99. kép.

158 Két darabot ismerttet *Szendrei*: MTE, 189-190. o., 238-239. kép.

159 Lásd Tubero leírását: *Schwandtner*, II. 167-168. o.

160 *Bonfini*, Dec. IV. Lib. VIII. 90.

161 *Óváry*, 1885. 763. o.

162 *Telekí*, XI. 196-199. o.; *uo.*: XII. 112-113. o. stb.

Kevésbé fontos fegyvernemnek számított a gyalogság. Szerkezetéről jól tájékoztat Mátyás Veronai Gáborhoz írt levele. Nehéz fegyverzetűek, pajzsosak, könnyűfegyverzetűek és puskások képezték a gyalogos csapatokat.¹⁶³ A puskásokat elkülöníti a többi gyalogosfajtától. Viszonylag jól ismerjük harcrendjüket. Az élen a nehézfegyverzetűek és a pajzsosok álltak, passzív, védelmi szerepben. Mögöttük helyezkedtek el a puskások, akik általában elindították a csatát, majd a szálfegyveres és íjász könnyűgyalogosok következtek. Az egyetlen támadásra fogható elem az utóbbi. Az ellenséges harcrend felbomlása esetén előrontottak a pajzsok mögül kézitusát kezdeményezve, majd, ha a helyzet úgy hozta, újra visszarohantak az erődként alkalmazott pajzsosok és nehézgyalogosok mögé.¹⁶⁴ Ez a felállás jelentősen eltér a nyugati gyalogságtól. Speciális magyar képződménynek tekinthető ez a merev védelmi rendszer, amely leginkább a huszita szekérvár utánéréseként fogható fel.¹⁶⁵ Maga a könnyűgyalogosság önmagában nem állta meg a helyét – szemben pl. a svájci vagy a német gyalogsággal – s valószínűleg ez okozta ezt a merev, túlbiztosított felállást. Nyílt csatában, önállóan igen ritkán és kevés sikerrel alkalmazták őket.¹⁶⁶

Igen keveset tudunk meg a forrásokból az egyes csapatnemek által használt fegyverzetről. Így elsősorban az ábrázolásokhoz és a fennmaradt tárgyi anyaghoz fordulhatunk segítségért. A dolgozat elején már felhívtuk a figyelmet a hadsereg vegyes etnikai összetételéből fakadó fegyverzeti sajátosságokra. Különösen áll ez a gyalogságra, hiszen etnikailag rendkívül összetett. Óriási lehetett az egyes gyalogos csapatok fegyverzete között a különbség, hiszen Mátyás alatt szolgáltak svájciak is, akik fegyvernemük európai elitjét képviselték, ugyanakkor az erdélyi hadiutasítás akár paraszti fegyverzettel is megengedte a hadbaszállást.¹⁶⁷

A Mátyás-kori hazai gyalogság fegyverzetében az egyik speciális sajátosság, hogy szablyát is viseltek. Egy 1460–1470 körül keletkezett, magyar kapcsolatokkal rendelkező kalendárium egyik rajzán páncéltalan katonákat látunk couse-val kezükben, oldalukon pedig szablya lóg. A kutatók véleménye szerint magyar gyalogosokat ábrázol a rajz.¹⁶⁸

A használatos szablyatípusokról már korábban említést tettem. Megjelenésüket a török fegyverzet hatásának tekinthetjük.

A XV. századi gyalogos védőfelszerelésére jellemző a sodrony- és lemezevért kombinálása. Általában az íjások és a könnyebb fegyverzetűek alkalmazták ezt a megoldást. Teljes gyalogos félvérzetet a hazai anyagból csak az MNM gyűjteményében találunk.¹⁶⁹ Ez a ritka darab Augsburgban készült, gótikus stílusban acélból domborították. Mellvértje golyó alakú és

163 Mátyás kir. lev. II. 107. o. – „In tertio ordine pedites sunt, et hi quidem diversis ordinibus distincti, horum enim alii gregarii sunt, alii armigeri, nonnulli clipeati. Gregarii milites seu pedites pro qualibet angaria ad unam personam habere volunt 8 aureos. Armati vero seu clipeati, cum sine pueris et servitoribus arma et clipeos ferre nequeant et quia hos pueros opus est illis in hunc usum pro necessitate conservare, volunt eos unusquisque ad arma singula et ad clipeos habere simul cum duorum hominum stipendio. Sunt pretera magistri pixidum, qui sciunt trahere ex sclopetis et huiusmodi minoribus instrumentis, verum non ita strenui et utiles sunt, uti pedites ad trahendum ex pixidibus; sed post clipeatos in initio conflictuum, antequam scilicet manus conferant, item ad expugnationes castrorum et defensiones maxime utiles sunt; itaque volunt et isti habere tantum, quantum pedites gregarii.”

164 *Bonfini*, Dec. IV. Lib. VIII. 91–

165 V.ö.: *Tóth*, 1925. 98. o.; *Ráczó*, 1958. 134. o., az eltérésre v.ö.: *Frauenholz*, II/2., 152. o.

166 *Ráczó*, 1958. 133. o.

167 Székely Oklevéltár, I. 197. o.

168 *R. Forrer*, ZHWK, Bd. VIII. 228. o., Abb. 8. m-n.; *Tóth*, 1925. 100–102. o.

169 MNM 55.3261; *Kalmár*, 1971. 292. o.; *Temesváry*, 1982. 17. o. 8. kép.

peremmel ellátott. Alsó részéhez négy-sávós rákozott csatakötényt kapcsoltak. A sodronying gyűrűi szegecseltek, nyakkiképzése magas, az ujjak hosszúak. A sodronying alkalmazása a mozgékony-ság növelését szolgálta.

Ezekhez a kombinált vértékhez általában vassalap (vaskalap) járult. A típus a XIV. században jelent meg. Karimás kalap formájúra kovácsolták, harangja kúposan, félgömbösen vagy csúcsosan kiképzett. A karimán sokszor látónyílás is megjelent. Leginkább az íjászok, puskások, zsoldos gyalogosokhoz kapcsolódik használata.¹⁷⁰ Jól mutatja ezt egy augsburgi metszet is, ahol két gótikus páncélba öltöztetett szálfegyveres katona látható, a mellettük álló harmadik szintén teljes gótikus vértet visel, kezében azonban számszerij van. Míg az első kettő fején salade-sisak található, addig a harmadik salapot visel.¹⁷¹ Ez a sisakfajta védelmi szempontból, túlzott nyitottsága miatt, nem célszerű. Kedveltségét annak köszönheti, hogy a lövész látását nem zavarja, míg az íj felajzásakor lehajtott fejet a széles karima igen jó hatásfokkal védte. Közelharc esetén nyújt kevés védelmet.

A mellvértet sokszor kiegészítik lemezes térd- és könyökvédővel, néha megközelítve a teljes gótikus vértetet, amint a Thuróczy Krónika egyik metszetén is láthatjuk.¹⁷² A nehézgyalogság a pajzson túl egyenes karddal és szálfegyverrel felszerelt. (Lándzsa, alabárd stb.) Jól mutatja fegyverzetüket Hadnagy Bálint 1511-ben megjelent munkájának egyik metszete, ahol a gótikus vértet alatt a csapatvezető láncinget visel, vértezett a lábszár, míg a lábfej láncvértbe bújtatott. Oldalán hosszú egyenes kardot, jobb kezében tollas buzogányt, baljában alabárdot tart.¹⁷³ Az általánosan használt vértetet jól mutatja Berekszői Péter 1448-ban Hunyadi Jánostól kapott címere. A gyalogos alak fején széles karimájú salap van, testét láncing, az arcot és a vállakat külön szövettakaró védi. Jobb kezében hosszú egyenes kardot, míg baljában négyszögletes pajzsot tart.¹⁷⁴ Jól látszik a salap hátránya, hiszen a címerben látható alakot a tulajdonképpen védetlen nyakán sebzi meg egy nyílvevő. Történeti adatokból tudjuk, hogy Berekszői Ausztria pusztítása közben 1446-ban tényleg a nyakán sebesült meg.

A legfontosabb védőfegyver a gyalogsági állópajzs volt. Fűzfából, teknőszerűen vájták ki és bőrrel, majd vászonnal, vagy pergamennel vonták be. A pajzs közepén kiugró gerinc futott, hogy földbe vert karóhoz lehessen támasztani. Különböző méretben készültek, funkciójuknak megfelelően. Általában festéssel díszítik őket. A XIV. század végétől a XVI. század elejéig Közép-Európában általánosan elterjedt a zsoldos gyalogság kezében. Fő jellegzetességei minden területen hasonlóak. A nagyméretű pajzssal harcolók, ugyanúgy mint a nehézfegyverzetűek, fegyverhordókat is kénytelenek tartani. Használják az íjászok is. Mátyás hadseregének pajzsából szép sorozatot őriznek Bécsben, de az MNM-ben is található jó néhány példányuk.¹⁷⁵ A Nemzeti Múzeum egyik legszebb és biztosan Mátyás hadseregéhez köthető állópajzsát gótikus M betű díszíti. Fából készült, bőrrel és vászonnal borították. Kissé ovális alakját közepén alacsony gerinc tagolja. Külső keretét pikkelyesen festették, a belső részt nyi-

170 Kalmár, Arch. Ért. 85(1958), 192. o., 2. III. t. 6. kép; *uő.*: 1971. 267. o. 30-31. kép; Müller-Kunter, 28-29. o., 53-57. kép.

171 Müller-Kunter, 68. kép.

172 Balogh, 1966. II. 416. o., hasonló félvértet közül Kalmár is salade sisakkal: ZHWK, 1937. 95. o., 5. kép.

173 Tóth, MM, 229. o.

174 Fejérpataky László: Magyar címeres emlékek. Bp., 1901. I. 7. o. XVIII. t.

175 Az állópajzsokat a külföldi és magyar szakirodalom igen részletesen feldolgozta. Alapvetően eligazít a kérdésben és részletes irodalmat is ad: Kalmár János, FA XVIII. (1966-1967) 151. o.

tott korona, alatta a Mátyásra utaló gótikus M betű, majd festett lángnyelvek díszítették.¹⁷⁶ Hasonló felépítésű egy másik, Ausztria címerével díszített példány is.¹⁷⁷ A nagyméretű állópajzsok alsó részét sokszor megvasalták és vastüskével látták el.

Harc közbeni alkalmazása jól megfigyelhető a Weisskunig egyik metszetén is.¹⁷⁸ Az ellenséges lovasság és gyalogság gyűrűjében szorosan egymáshoz illesztett pajzsok mögül számszeríjasok lönek az ellenfélre, mögöttük lándzsával és angolnanyárrsal felszerelt könnyűgyalogosok állnak harcra készen. Ezek a nagyméretű állópajzsok kettős célt szolgáltak. Egyrészt felfogták a támadás lendületét, másrészt a puskás és az íjas lövészeknek a töltés időszakára védelmet nyújtottak. Tulajdonképpen mozgatható, elemeire bontható sáncrendszerként értelmezhető használatuk. A nagyméretű állópajzsok mellett forgalomban lévő kis- és közepes méretűek az egyéni harc során a személyes védelmet szolgálták.

A gyalogság mechanikus távolra ható fegyverei a kéziúj, a számszeríj és a parittyá.

A kéziújról már a könnyűlovasságnál beszéltünk, a gyalogság is hasonló típusokat használt.

A gyalogos csapatok egyik legértékesebb részét a számszeríjasok képezték. Tűzgyorsaságuk alatta maradt ugyan a kéziújasoknak, találati pontosságuk, átütőerejük viszont páncélos csapatok ellen is alkalmazhatóvá tette őket. Mozgékonyaságuk viszonylag korlátozott, a csata bevezetésére, az állóharc üzésére viszont kiválóan alkalmasak. A nagyméretű pajzsok alkalmazásával a számukra szükséges nagyobb térközt is felvehették. Szerepük elsősorban az ellenséges csatarend bomlasztásában és a roham megzavarásában keresendő. Fegyverük pontossága, hatékonysága nagyobb távolságon belül, ostromkor is használhatóvá tette őket. Szívesen alkalmazták őket az európai hadseregekben. Mátyás seregében is állandóan jelen vannak. 1475-ben a velencei követjelentés szerint 4000 számszeríjas található hadseregében.¹⁷⁹

A fegyver igen ősi szerkezetnek számít. A középkori számszeríjakat recézett felületű, szarulemezekből összeragasztott ívből (melyet fakéreggel vagy pergamennel borítottak), a fából készült törzsből, valamint a felhúzáshoz szükséges lábtámasztó kengyelből állították össze. Az ív két végébe akasztották be a vastag, sodrott ideget. A törzs tetején találjuk a nyílvevő vezető vajat és középen a diós rendszerű elsütőszerkezetet. A XV. század végén megjelentek az acélíves számszeríjak is. Nálunk a fegyver főként a huszita háborúktól ismert, majd a század derekára fokozatosan tért hódít. Sajnos, hazai anyagunkban főként vadászatra használt számszeríjak maradtak fenn. Említést érdemel azonban az MNM 8 darab XV. századi számszeríja, amelyeket formai jellegzetességek alapján azonos műhely termékeinek tarthatunk. Valószínűleg Nagyszébenben készültek.¹⁸⁰

Ezt a fegyvert kézzel felhúzni lehetetlen volt, ezért erre különböző segédeszközöket használtak. A legegyszerűbb a horgos megoldás volt, amikor is a lövész az egyik lábát beakasztotta a számszeríj elején lévő kengyelbe, majd az övére akasztott húzóhoroggal – miközben felállt –

176 MNM 55.3264; *Kalmár J.*, ZHWK, 1935. 95. o., 4. kép; *uő.*: 1971. 133. kép; *Temesváry F. F.* X(1958) 166. o.; *uő.*: Fejedelmi és főúri díszfegyverek. Bp., 1963. 23. o.; *uő.*: 1982. 9. kép.

177 MNM 55.3263.

178 *Weisskunig*, 326. o.

179 *Óváry*, 1885. 763. o. „... et fanti con schudi et balestri 4000.”

180 *Kalmár J.*, Technikatörténeti Szemle III(1964) 97-121. o.; *Stone*, Glossary, 11-13. o.; *Nagy G.* Arch. Ért. 1910. 425. o.; *Szendrei*, MTE, 198. o., 222. ábra; *Kalmár*, 1971. 139-141. o.; *K. Hauri*: Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen. Helsinki, 1941. 47. o.; *Demmin*, 1891. 895-912. o.; *Boheim*, 1890. 401-429. o. A budai vár leletanyagából is sok csont számszeríjdíó került elő. V.ö.: *G. Sándor Mária*, Bp., R, XX(1963) 107-121. o.

felajzotta az íjat. Szintén egyszerűbb szerkezet volt az ún. emelőkaros. A nehezebb, erősebb fegyvereknél alkalmazták az angol rendszerű motollát és a német rendszerű tekervényt. Mindkettő elterjedt volt a XV. század második felében.¹⁸¹ A számszeríjfelhúzó felszerelést a katona az övébe akasztva hordta.

A nyílvesszők nehezek, rusztikusak és aránylag rövidek. A vessző végén vezetőtollak voltak. A nyílhegy a hadi célra használtaknál mindig gúla alakú, négyzetes átmetszetű, tömör 6–10 cm hosszúságú. A vesszőre illesztést köpűvel oldották meg.¹⁸²

Nem volt kimondott katonai fegyver, mégis alkalmazták Mátyás hadseregében a parittyát. Elsősorban a könnyűfegyverzetűek kezében láthatjuk. Súlya kicsi és szakértő használója nagy találati pontosságot érhetett el vele viszonylag nagyobb távon is. (150–200 lépés.) A parittyá egyszerű bőrszíj, amely közepén kiöblösödik. Az egyik végét a csuklóra kötötték, a másikat a marokba szorították. A fej fölött a lövedékkel megpörgették, majd a szabadon lévő szárat elengedve, a lövedék kirepült. A lövedék két végén hegyesre kalapált ólomdarab volt. Ismerünk MATHIAS névvel feliratozott példányt is. Robbanó- és gyújtótetek kirőpítésére használták bottal kiegészített változatát. (gibet)¹⁸³ A lövedéket övre akasztott bőrtarisznyában hordták. A budai várban előkerült egyik kályhacsempén Mátyás királyt láthatjuk parittyával a kezében.¹⁸⁴

A lándzsa mellett a gyalogság kezében a leggyakoribb döfőfegyver az angolnyárs volt. Az angolnyárs és a pajzs kombinációja nagyon elterjedt a husziták között.¹⁸⁵ Innen került át azután Mátyás hadseregébe. Osztrák területen már a század elején is általánosan használt, a bécsi 1444-es fegyvertári inventáriumban már szép számmal szerepelt.¹⁸⁶ A XVI. század elejéig használt fegyver. Mátyás Ausztriában állomásozó csapataitól jó néhány bekerült a bécsi és berlini fegyvertárakba.¹⁸⁷ Általában hosszú, négyszög átmetszetű pengével készítik. Vagy köpűs, vagy pedig oldalpántos megoldással erősítik fel a nyélre. A penge tövénél kerek háritőlemez alkalmaztak, elsősorban a kéz védelmére.¹⁸⁸

Az angolnyárs hatásossága tulajdonképpen egyszerűségéből fakadt. A hosszú, erős nyárs alkalmassá tette a lemezes vérték leküzdésére is, olcsó előállítására pedig lehetővé tette nagytömegű gyártását. Használatához különösebb szakértelem nem kellett, így kevésbé képzett emberek kezében is hatásos volt. Zárt rendben történő támadás vagy elhárítás és egyéni harc esetén is alkalmas volt a feladat megoldására.

Elsősorban a zsoldosgyalogság kezében tűnt fel az alabárd. Az angolnyárséhoz hasonlóan egyszerű, mégis félelmetes, többfunkciójú fegyver a hozzáértő katona kezében. XV. századi változata tulajdonképpen a bárd és a nyárs egyesítése, amelyet a lovasok ellen a bárdlapból kikovácsolt, lerántásra alkalmas tuskével egészítették ki. Ezt a kombinációs szándékot bizo-

181 Kalmár J., Arch. Ért. 79(1952) 67–68. o.; *uő.*: 1971. 144–145. o.; Demmin, 1891. 904. o.; Huuri, 1941. 48. o.; Blair, 1962. 326. o., 239. kép; Müller, 1957. 115–118. o.; Wagner-Durdik-Drobna, Teil. VI. Taf. 13. 1–3.

182 Múzeumainkban szép sorozatokat őriznek belőlük. Pl. MNM 55.3117, 55.3178, 55.3181. IKM 10.913, 10.917, 10.918, 10.919, 10.4222 stb.

183 Kalmár, 1971. 132. o.; *uő.*: 1975. 540. o.; Wagner-Durdik-Drobna, Teil VI. Taf. 16. 1–4.

184 Kalmár J., Arch. Ért. 1951. 132. o.

185 J. Durdik: Hussitisches Heerwesen. Berlin, 1961. 112. o.

186 Das Wiener, 77. o., 55. kép.

187 Kalmár, 1971. 44. o.

188 Stone, Glossary, 79. o., 98. kép; Wagner-Durdik-Drobna, Teil. V. Taf. 27. 1.; Müller, 1957. 66. o., 89. ábra; Müller-Kölling, 41. o., 71. kép; Kalmár, HK XIII(1966) 585. o.; *uő.*: 1971. 44. o., MNM 57.6084, 67.8510.

nyítja, hogy a század második felére a nyárs mindinkább megnyúlik, a bárd tagoltan elválnak tőle, élet félhold alakra képezik ki. Általában oldalpántokkal erősítik fel az erős 2 m körüli nyélre.¹⁸⁹ A fegyver alkalmas volt a nehézpáncélos lovagok elleni harcra is. A fegyver hossza, a mélyen alányúló oldalpántok, alkalmassá tették a háritásra, majd a nyárs, illetve a bárd a döfésre és vágásra. A roham feltartóztatására éppúgy használják, mint az ember-ember elleni harcban. Egy 1486-os német hadiutasítás szerint a landsknechtek egyharmad részét mindig lándzsások és alabárdosok adták a számszeríjasok és puskások mellett.¹⁹⁰ Nyilvánvaló hogy az aktív támadó és védekező elemet a szálfegyveresek képezték.

Kevésbé voltak jelentősek, de azért használta Mátyás gyalogsága is kis számban a gléfét, a couse-t, a spétumot, a partizánt és a runkát. Szintén gyalogsági szálfegyverek, használatuk hasonló az alabárdhoz. Főként a nyugat-európai gyalogság kedvelte őket.

A huszita háborúk idején tűnt fel a gyalogság kezében a láncos buzogány. Igen egyszerű konstrukció. A korai példányoknál rövid fanyélre láncon keresztül vastüskével tűzdelt fabunkót erősítettek, Később a fabunkót fém buzogányfej váltotta fel. A lánccal megsokszorozta az ütés erejét és így igen eredményesen lehetett használni vértet ellen is.¹⁹¹ A nyelet erősítendő a fém horgot sokszor hosszú vasalással rögzítették a nyélhez.

Külön ki kell térnünk, ha röviden is, az ún. paraszti fegyverek kérdésére. Kapcsolatukat a hadsereghez az 1463. évi erdélyi hadbaszállási rendelkezés világítja meg, amely előírja, hogy a szegények végső esetben csupán paraszti fegyverekkel is bevonulhatnak.¹⁹² Paraszti fegyverek alatt elsősorban azokat a fegyvereket értjük, melyeknek elsődleges funkciója valamilyen mesterséghez kötődik, s csak másodsorban, alkalmanként kerül hadi felhasználásra. Ide tartoznak a különböző húsvágó- és ácsbárdok, szekercék, balták, cséphadarók, kezdetleges csatavillák stb. Felhasználták a különböző vadászszközöket is fegyverként. Viszonylag egyszerű technikai és funkcionális vizsgálatlaltal az egyes darabokat elkülöníteni.¹⁹³

Bár bőséggel ismerünk olyan adatokat Mátyás korából, amikor paraszti csapatok nyújtottak segítséget a hadseregnek, szerepüket elsősorban a fegyverzet kezdetlegessége és kiképzetlenségük miatt elhanyagolhatónak tartjuk.¹⁹⁴ Látszólag ellentmond ennek az a tény, hogy tudjuk, a parasztság 1514 előtt igen szép számmal viselt fegyvert. Ezek a fegyverek azonban katonai szempontból elhanyagolhatók, maximálisan a nemesek egymás közti csatározásaiban feleltek meg.

Önvédelmi eszközként használták az ún. parasztkést, amely alkalmasint a kardot is helyettesítette. A markolat mindig egyenes, fával borított. Pengéje vastag, egyélű, hossza akár a szabályát is elérheti. Nálunk a huszita háborúk idején terjedt el, jelentősége azonban igazán 1514 után nőtt meg, mivel a törvények értelmében jobbágy nem viselhetett fegyvert a parasztkés pedig nem számított annak.¹⁹⁵ Szintén polgári, de állandóan viselt fegyvernek számít a bicel-

189 MNM 53.820, 53.821; *Szendrei*, 1896. 218. o., 749. kép; *Laking* III. 120-123. o.; *Müller*, 1957. 69-71. o.; *Boheim*, 1890. 332-333. o.; *Stone*, Glossary, 275. o., 344. kép 1-2.; *Kalmár*, 1971. 44-45. o.

190 *Frauenholz*, II/2. 150-151. o.

191 *Durdik*, 1961. 113. o.; *Wagner-Durdik-Drobna*, Teil. V. Taf. 37. 1-7.

192 Székely Oklevéltár, I. 197. o.

193 A problémáról részletesebben ír: *Temesváry*, 1984. 15-19. o.

194 L. részletesebben: *Borosy*, 1971. 45-63. o.

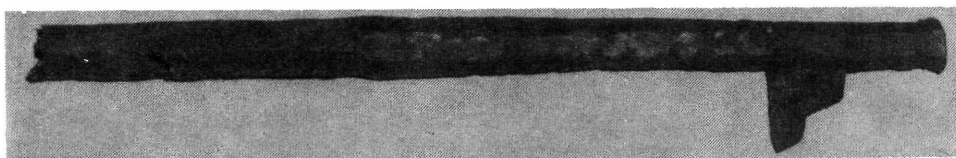
195 *Kalmár*, HK. XIII(1966) 590. o.; *Temesváry*, 1984. 113. o., 116. o.; MNM 51.244, 52.254.

lus. Az 1460-as években keletkezett pesti céh szabályzat a csiszárok számára feladatul tűzte ki a bicellusok tisztítását, javítását. A rendelkezés szerint a hosszú bicellusokból, hüvelyükkel együtt, kilencet kellett megmunkálni egy aranyforintért.¹⁹⁶ Tehát, mint a parasztkés, ez sem harci fegyver, funkciója azonban azonos, csak kivitelezése finomabb. Ilyen értelemben szerepel Hollós Gergely alsólindvai várnagy végrendeletében is.¹⁹⁷

A gyalogság egészétől külön tárgyaljuk a puskásokat, egyrészt mert maga Mátyás is különválasztja őket levelében, másrészt fegyverzetük révén ténylegesen különállnak a gyalogság egészétől. A korabeli kézi lőfegyverek hatásfoka igen csekély volt, még a XV. század végén is nyílt csatában elsősorban a fény- és hanghatás dominált. Célzott lövést csak igen közelről tudtak velük leadni, átütőerejük pedig meg sem közelítette a számszeríjakét. Legnagyobb hátrányuk azonban mégis a töltési idő hosszúsága volt. Ezért nyílt ütközetben háttérbe szorultak, szerepük főként a várak ostromakor-védelmekor nőtt meg. Mátyás meglehetősen szép számmal alkalmazta őket seregében, bár korántsem volt meggyőzve hatékonyságukról. Általában gyalogsága ötödét képezték. A velencei követjelentés szerint 2000 puskás vett részt a török elleni felvonulásban, míg a német jelentés szerint 3000 szakállas és kétezer kézipuska volt hadseregében.¹⁹⁸ Hogy mégis alkalmazták – hátrányai ellenére – azt elsősorban újszerűségének és bizonyos helyzetekben megfelelő felhasználhatóságának köszönhetjük. Állóharc esetén – szekérvárból, állópajzsok mögül – hatásfokuk megnőtt, mert az elsáncolás védelmet nyújtott töltés közben, és az ostromlók igen kis távolságra voltak a puskásoktól. A huszita harcmód például még támadás esetén is egyszerűen tudta alkalmazni szekerekről a puskákat. Mozgásban lévő sereg esetében jelentőségük tulajdonképpen a nullával volt egyenlő, mert az első lövés után a töltést – mozgás közben – csak igen nehezen tudták megoldani.

Korszakunkban a kezelés szempontjából két puskafajtát különíthetünk el. Nyílt ütközet esetén a könnyebb kézipuskákat (schioppi), míg a nehezebbeket csak ritkán, elsősorban szekereken használták.¹⁹⁹ Az utóbbiak átmenetet képeztek az ágyúk és a kézipuska között.

A XV. század első harmadától kezd elterjedni a lövéskor keletkező visszaható erő felfogására a cső elején a szakáll alkalmazása. Szilárd támaszba beakasztva felfogta a keletkező erőt, így jóval hatásosabb lett a fegyver. Ugyanakkor megnőtt a cső hossza is, ami megnövelte a lövedék átütőerejét. A szakállas puskáknak három típusát különíthetjük el a XV. században. A

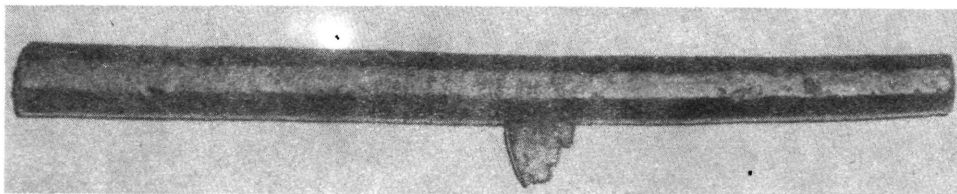
Nyelbeütős szakállas cső. Hadtörténeti Múzeum

196 Kovachich M. Gy.: *Formulae solennes styli in cancellaria*. Pesthini 1799. 435. o.

197 Zala vármegye története. Oklevéltár. II. (Szerk.: Nagy I.-Véghelyi D.-Nagy Gy.) Bp. 1890. 561. o., 1455. dec. 7. „Item balteum maiorem cum bicello deaurato”

198 Mátyás kir. lev. II. 107. o., „Apud nos vero ista consuetudo observatur, quod quantumque peditum summa sit, quinta pars ex pixidariis constituitur”. *Óváry*, 1885. 763. o.; *J. Chmel: Monumenta Habsburgica*. Wien, 1854-58. 1/2. 78-79. o. (Továbbiakban: *Chmel*)

199 A kézi tűzfegyverek (szakállas puskák) terminológiájára I.: *Kelenik József*, HK XXXV(1988) 484. o.

Nyelbeütős szakállas puskacső. Magyar Nemzeti Múzeum

típusokat megjelenésük sorrendjében ismertetjük, bár meg kell jegyeznünk, hogy a három forma a XV. század végéig, sőt még a XVI. században is együtt él. A század elején terjednek el a nyelbeütős szakállas puskák, a század közepétől a vasnyelűek míg utolsó harmadában a csöveket ágyazatba illesztik.²⁰⁰

A nyelbeütős szakállas puskák egy része még bronzból készül, a század második felétől azonban már jórészt vasból kovácsolják őket. A típus a század végén már elavultnak számít. A korai daraboknál a gyújtólyuk a csőfartól nem messze, a cső tetején található, majd elkezdett oldalt vándorolni. A század végére a cső oldalán kialakult a felporzó serpenyő és az oldalsó gyúlyuk.²⁰¹

A kis nyelbeütős kézipuskákat jól jellemzi a Nemzeti Múzeum egyik bronz szakállas csöve.²⁰² Nyolc oldalú csöve a csőfar felé szélesedik. Hossza 554 mm, kalibere 13 mm. A csőszáj alatt apró, hármas tagolású szakáll található. Kisméretű, filigrán darab. A kalibere alapján meggyماغ nagyságú ólomgolyót lőttek ki vele. Érdekes, hogy a cső hátán lévő gyúlyuk milyen kicsi, külső átmérője alig 4 mm. Hasonló nagyságú az MNM egyik XV. század végére datálható csöve. Szintén bronzból készült, nyelbeütős megoldással. A nyolc oldalú cső vége tölcselesen kiszélesedik, hátul a csőfárnál a gyúlyuk alatt kis felporzó serpenyő található.²⁰³ Hasonló felépítésűek a nagyméretű, nehéz kettős szakállasok is. Általában 16-os vagy 24-es kaliberrel készítik őket. Hosszuk eléri a 900–1200 mm-t is.²⁰⁴ Átmeneti formát képviselnek a vasnyelű szakállas puskák. Létrejöttüket annak köszönhetik, hogy a nyelbeütős szakállasok fanyele könnyen eltört. Hosszuk 800 és 1500 mm között mozog, csőüregük átmérője 21–25 mm.²⁰⁵ Ezt a típust súlya miatt csak szekereken, vagy várban tudták alkalmazni. A szakállas puskák legfejlettebb változatát a faágyazattal ellátottak képviselik. Ennél a típusnál már megjelenik a kanócos zárszerkezet és egy kezdetleges irányzék. A korai zárszerkezeteknél a kanócben-

200 Az igen bő irodalomból a fontosabbak: *J. Durdík–M. Mudra–A. Sada: Alte Handfeuerwaffen.* Prága, 1977. 15–16. o.; *D. Pope: Feuerwaffen. Entwicklung und Geschichte.* Bern und München, 1965. 50. o.; *A. Essenwein: Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen.* Graz, 1969. (Továbbiakban: *Essenwein*, 1969); *Kozák K., FA IX(1957)* 168. o. (Továbbiakban: *Kozák*, 1957); *uő.: Bp. R. XIX(1959)* 205. o. (Továbbiakban: *Kozák*, 1959); *D. Pribaković: Puske fitiljace XV. veka.* Klny.: *Vesnik* 67(1962) 55. o.; *R. Dittrich: Die Entwicklung der Handfeuerwaffe – ein Überblick.* In: *Von Alten Handfeuerwaffen,* Graz, 1989. 7–11. o.; *M. Thierbach: Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen.* Drezda, 1886. 4–13. o.; *Tarassuk–Blair*, 1982. 216–221. o.; *W. W. Greener: The Gun – Its Development.* London, 1896. 44–53. o. (Továbbiakban: *Greener*, 1896); *Cl. Blair: Early Firearms.* In: *Pollard's History of Firearms.* Rushden, 1973. 17. o.

201 *Kozák*, 1957. 175. o.

202 MNM 55.3174; *Kozák*, 1957. 171. o., XXIX. t. 2.

203 *Kalmár*, 1971. 192. o. 108. kép.

204 Pl.: HTM 89.128.1.

205 A magyarországi darabokat feldolgozta és részletes elemzést ad: *Kozák*, 1959. 205. o.

fogó csöves, majd a kakas végét kettéhasítják és e közé szorítják be a kanócot. A kakas általában Z alakú, amely csavaros tengely körül forgott. A század második felétől már rugót is alkalmaztak, így a kanóc nem esett be a serpenyőbe. Kialakulását a század első harmadára tehetjük, célszerűségét bizonyítja, hogy igen hamar elterjedt.²⁰⁶ Érdekesen támasztják ezt alá egy 1450 körüli szlovák nyelvű levél rajzai. A levelet Axamit intézte Bártfához, mert két emberét felakasztották, s ezért különböző büntetések terhe mellett 400 aranyat követelt a városon. A szöveg alatt három, keretbe foglalt, akasztott ember található, fölöttük egy szablya és egy vesszőnyaláb. Mellettük ágyazott, kanócos zárszerkezetű puska rajza.²⁰⁷ Valószínű tehát, hogy a Felvidéken már a század közepén igen alaposan ismerték a kanócos gyújtást.

Szorosan kapcsolódott a gyalogsághoz a szekérvár és a dunai hajóhad. Róluk helyhiány miatt nincs módunkban alaposabban megemlékezni. A szekérvár korábbi jelentősége csökkent. A hajóhadról tudjuk, hogy az itt szolgáló katonák szárazföldön gyalogosan is tartoztak szolgálni. A hajóhadat alkalomadtán tüzérséggel is felszerelték és így a várostromokban is részt tudtak venni.²⁰⁸

Mátyás-kori gyalogságunk fegyverzetéről megállapíthatjuk, hogy az archaikus fegyverek mellett a kor modernnek számítható hadi eszközeit is alkalmazta, s bár hatékonysága elmaradt az európai elit gyalogosok szintjétől, eredeti fegyverzetével mégis maradandó nyomot hagyott az európai fegyvertörténetben.

Mátyás alatt, mint annyi más fegyvernem a tüzérség is jelentős fejlődésnek indult.

A XV. század második felére Európában megjelentek az irányzást segítő eszközök, a mozgékonyt fogozó kerek talpak, lafetták, pontosabban tudják szabályozni a csövek öntését, elsősorban a bronzból készülteknél. Szabályozzák az ágyúgolyók méretét is.

Az 1450-es évek után előnyben részesítették a kisebb, könnyebben kezelhető típusokat az óriási kaliberű monstrumokkal szemben. A kőgolyó mellett feltűnik a kovácsolt, majd az öntöttvas- és ólomgolyó. Korszakunkban a célzás még meglehetősen pontatlan, az ágyúk lőtávolsága, tűzgyorsasága, romboló hatása csekély. Főként a nyugati hadseregekben jelent meg a tábori tüzérség korai formája, bár hatásfokuk még igen alacsony.²⁰⁹

A Mátyás-kori tüzérség szervezetéről, az ágyúk fajtáiról, technikai jellegzetességeikről igen keveset tudunk. A források alapján homályosan elkülöníthető az ostromkor használt nehéz-tüzérség és egy kisebb kaliberű ágyúfajtákkal felszerelt, talán a tábori tüzérség őseinek tekinthető, mozgékonyabb rész. Ezek vagy szekereken, vagy kerek lafettán mozogtak és elsősorban táborvédelmi szerepük volt. Alkalmanként külön tüzérsége volt a hajóhadnak, itt meg-

206 Greener, 1896. 51. o.; Durdik-Mudra-Sada, 25-34. o.; Kozák, 1959. 205. o.; Blair, 1973. 18. o.; Kozák K., Arch. Ért. 1974. 300. o.; A. Hoff: Lake Firearms with Snap Matchlock. In: Four Studies on History of Arms. Copenhagen, 1963. 10-11. o.

207 Szádeczky L., Magyar Tört. Tár 1882. 203. o.

208 A szekérvárra: Durdik, 1961. 86. o.; Tóth, HK XVII(1916) 265-311. o.; uő.: HK XIX(1918) 1-33. o.; Wagner-Durdik-Drobna, 65. o. - A naszádosokra: Szentkláray, i. m.; Ónány, 1885. 767. o.

209 Az európai tüzérséggel összefoglalóan foglalkozik (a teljesség igénye nélkül): B. Rathgen: Das Geschütz im Mittelalter. Wien, 1928.; Essenwein, 1969. 7-106. o.; A. Dolleczek: Geschichte der österreichischen Artillerie Wien, 1887. (Továbbiakban: Dolleczek, 1887); V. Schmidchen: Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Düsseldorf, 1977., részletes irodalomjegyzékkel (Továbbiakban: Schmidchen); Wagner-Durdik-Drobna, 58-64. o.; Demmin, 1891. 912-946. o.; W. Goebcke: Geschichte der gesamten Feuerwaffen bis 1850. Leipzig, 1911. (Továbbiakban: Goebcke, 1911); H. Müller: Deutsche Bronzegeschützrohre. Berlin, 1968. (Továbbiakban: Müller, 1968)

találhatjuk a nehéz és könnyű ágyúkat egyaránt.²¹⁰ Kisebb jelentőségű volt a korszakban a vár- és városvédő tüzérség. Nagyobb számú ágyú csak a jelentősebb hadjáratoknál kísérte a csapatokat. Kisebb hadmozdulatoknál még ostrom esetén is elvétve fordultak elő. 1480-ban például, Haugwitz Neumarkt ellen csak néhány haufniczét tudott bevetni.²¹¹ Részletesebb, ütegek szerinti tagolódást nehéz lenne kimutatni a források hiányában. Azt tudjuk, hogy a nagy hadjáratok esetén 80 tűzmester szolgált a tüzérségnél.²¹²

Az ágyútípusokat pontosan elkülöníteni, a megmaradt anyag technikai jellemzőit a források terminológiájával egzakt módon összekapcsolni jóformán lehetetlen. Mátyás tüzérségének eszköztáráról nagyon kevés adatunk van. Így nem tudjuk pontosan behatárolni felszereltségét, az európaihoz hasonló, esetleg eltérő jellegzetességeket, technikai változásokat. Annak alapján, hogy a többi fegyvernem felszereltsége a kor színvonalán állt valószínűsíthetjük, hogy ez a tüzérségnél sem történt másként. Ennek még az sem mond ellent, hogy saját bevallása szerint igen kevésre becsülte ágyúit.²¹³ A hazai gyűjteményekben csak elvétve maradt fenn korabeli anyag, így a források, ábrázolások mellett kénytelenek voltunk az európai múzeumokban lévő anyaghoz is fordulni.

A XV. század első felében divatozó nagyméretű követő faltörő ágyúk a század második felére fokozatosan háttérbe szorultak, elsősorban méretükből adódó technikai problémák miatt. A hazai tüzérségnél is jelen vannak ugyan még a század második felében is, azonban úgy tűnik, hogy a korábbi évtizedek örökségeként vagy zsákmányaként kerültek a hadsereg birtokába. Ilyen hatalmas, 80 ló vontatta ágyút hozat Mátyás Budáról Ausztriába és hasonló ír le a castellói püspök is jelentésében.²¹⁴ Az ilyen típusú faltörő ágyúk általában kőgolyót lőttek ki. Nagyméretű szekereken, vagy vízi úton szállították, majd kiépített lafettába emelték be. Néha a visszalökő erő levezetésére szabályos gerendarendszert építettek ki, amely magába foglalta a golyó- és lőportároló ládákat is.²¹⁵ A lafettákat általában a városi ácsok készítették, azonban esetleges javításokra és helyi felépítésre a tüzérség mellé is beosztottak ácsokat.²¹⁶ A beemlést csigákkal végezték. Mátyás 1467-ben Pozsonyból kért ilyen célra csigákat.²¹⁷

Nagyméretű volt Mátyás Csóka nevű ágyúja is, melyet apjától örökölt.²¹⁸ 1467-ben utasítja Pozsonyt, hogy nagy ágyúját – „Bombarda nostra magna” – a városba vigyék be.²¹⁹ Még két

210 Óváry, 1885. 764. o.

211 Chmel, I/3. 723. o.

212 Óváry, uo. „et maestri 80 di bombarde”

213 Mátyás kir. lev. II. 110. o.

214 „Machinas belli aeneas atque unam imprimis rare magnitudinis Buda mox afferi iubet, quam ferrato plaustro investam vix equi circiter octogeni loco movere poterant.” *Bonfini*, Dec. IV. Lib. VI. 164. Több kutató ezt az ágyút Mátyás Varga nevű mozsarával azonosította. *Szendrei*, 1896. 868. o.; *Iványi B.*, HK 1926. 137. o. (Továbbiakban: *Iványi*, 1926); *Kalmár*, 1971. 163. o. A kutatók egy része ostromágyúk és mozsarak között (*Iványi*, 1926. 29. o.) alig tesz különbséget. Belső szerkezetükben tényleg nincs sok különbség. Annál nagyobb azonban szerkezeti arányaikban. A maguk részéről mozsárnak – már a XV. században is – csak azt a típust tekintjük, ahol a lövedék röppályája meredek és a csőhossz, valamint a csőátmérő arányszáma kicsi. A magyar történet kútforrások kézikönyve. (Szerk.: Marczali Henrik) Bp., 1902. 279. o.

215 *Essenwein*, 49. o., LIII-LIV. t.; *Dolleczek*, 1887. 33-40. o.; *Schmidtschen*, 84. o., 88. kép.

216 *Ortway Tivadar*: Pozsony város története. Pozsony, 1898. II/4. 270. o. (Továbbiakban: *Ortway*, 1898)

217 *Teleki*, XI. 226. o.

218 Mátyás Olmütz ostromához kéri a zágrábi polgároktól: „illam bombardam nostram choka. . .” *J. B. Thaklic*: Monumenta hist. Zágráb, 1889. II. 363. o.; *Ortway*, 1898. II/4. 220. o.; *Iványi*, 1926. 34. o.

219 *Teleki*, XI. 282-285. o.

név szerinti nagyméretű ágyút ismerünk a korból, az egyik Mátyás Elefánt nevű ágyúja, a másik Kassa Pethornel elnevezésű lövege, melyet Mátyás kölcsönként Érsekújvár ostromához.²²⁰ Az 1475-ös velencei követjelentésből tudjuk, hogy Mátyásnak még számos ilyen nagyméretű ostromágyúja volt. Ezek általában 50 fontos lövedéket lőttek ki.²²¹

A forrásokban különböző néven jelennek meg. Általában valamilyen jelzővel elkülönítik a többi ágyúfajtától. Így Somlyó 1498. évi leltárában bombarda magna.²²² A névtelen jelentésben: bombarde grande,²²³ de illis duabis magnis bombardis.²²⁴ Míg az egyszerű bombardá megjelölés általában a nehezebb ágyúkra vonatkozott, addig a jelzett megfelel a faltörő pattantyúnak, vagy az öreg ágyúnak.²²⁵ Így Jajca 1493-as leltárában: „Item primo bombardas magnas, que vulgo sic dicuntur falthewre pathantiu”²²⁶ Körmend 1493-as leltárában: „Bombardas magnas quo vulgo sic dicuntur falthewre pathantiw”²²⁷ A pattantyú mint ostromágyú megjelenik a „Szabács viadala”-ban is. „Kwrnywl pattanywkwat falt bontathny”²²⁸

A források terminológiája alapján tehát igen kevésbé lehet elkülöníteni a nehéz ágyúk egyes típusait. Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy mivel a század második felétől már megkülönböztetik a hosszú csövű ostromágyútól a mozsarat (mortario)²²⁹, ezért a bombardas magnas (faltörő pattantyú) kifejezés az esetek többségében a kis ívű röppályán lövő, hosszú csövű típust jelölte. A latin, illetve magyar terminológia nem utal a lövedék anyagára, mint például a német. Az előzőekben elmondottakat támasztja alá, hogy az 1495-ös eperjesi összeírás végén lévő szótár a bombardá megfelelőjeként a közepes méretű haufniczét nevezi meg. A kisebb kaliberű típusokat (Tharasze, Halbe Tarres stb.) pedig a „pixides” szóval jelöli. A XV. század végére azután már német területen elhatárolódnak az egyes ágyúfajták. Tiroli Zsigmond 1486-os innsbrucki inventárjában szerepel: „8 hauptbüchsen, 1 lange Notbüchse, 2 grosse Notbüchsen, 1 lange grosse Notbüchse, 1 Notbüchse auf Wagen, 5 Steinbüchsen auf Karren, 2 Steinbüchsen von je 1/2 Ztr. 15 Viertelbüchsen und 4 grosse Mörser.”²³⁰ Tehát elkülönítettek nagyméretű ostromágyúkat (vasgolyó esetén 40–50 kg-os lövedék), hosszú és rövidebb csövű „Notbüchseket” (Metzen). Ez felelhet meg nálunk a XV. század utolsó harmadában a haufniczének, illetve a nagyobb méretű tarackoknak. (A lövedék súlya 25–35 kg.) Külön kezelik a követőket (Steinbüchse) és a mozsarakat. A közepes méretű ostromágyúkat használják kerek és szilárd felépítményű lafettával is.²³¹ Nálunk ilyen mélységű tipológiai elhatárolást nem

220 Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. 1458–1541. Wien, 1982. 239–240. o. Nr. 134. a. Kemény L., Arch. Ért., 1902. 218. o.

221 „Item ha XXX bombarde che gittano priete di libre 50 ungarische... Óváry, 1885. 762.

222 Giay K., Magyar Tört. Tár, 1901. 107. o. (Továbbiakban: Giay, 1901)

223 Óváry, 1885. 763. o.

224 Balogh, 1966. I. 459–460. o.

225 V.ö.: Eperjes 1495 körüli leltárával, ahol a bombardá jelölhet huffniczet, trubiczát, halbehuwniczot. Iványi B., HK 1910. 255. o.; v.ö.: „bombardam vulgo Hoffnytza”; Teleki, XII. 165. o.

226 Thallóczy Lajos: Jajca története. Bp., 1915. Oklevéltár. 97. o.

227 Saád F.: A magyar tüzérségi szavak története. Pécs, 1936. 19. o. (Továbbiakban: Saád)

228 Thaly K. Sz 1872. 8–226. o.; Szilárdy Á., RMKT. I. 1877. 23–27. o., 285–300. o.; Zolnai Gy., Nyelvelméink. Bp., 1984. 141–151. o.; v.ö.: Imre Samu: A Szabács viadala. Bp., 1958.

229 Óváry, 1885. 767. o.

230 Schmidchen, 85. o., 206. j. p.

231 Uo.: 135. kép, 140. kép.

érhetünk el forrásaink alapján. Biztos azonban, hogy a nyugati területeken meglévő ágyúfajták jórészt Mátyás tüzérségénél is megjelentek.

A század második felétől már ezeket a nagyméretű ágyúkat jórészt bronzból öntik.²³² Nálunk is megjelentek. 1489-ben Drégely várában 6 bronzágyú volt.²³³

Várostromnál nélkülözhetetlen volt a belső építmények rombolása. Erre szolgált a mozsár, amely korszakunkban tulajdonképpen a nagyméretű ostromágyúk rövid csövű változata. A XV. század elején vasgyűrűkből kovácsolták és keskenyebb hengeres lőporkamrával kapcsolták össze. Ilyen típusút őriznek a várpalotai Tüzérmúzeumban. A mozsár hossza 1320 mm, belső átmérője 230 mm. A lőporkamra hossza 520 mm. A golyóvető részt (tromba) 8 gyűrűből kovácsolták. Valószínűleg a használat során meghibásodott, mert egy vékony, lemezes csövet is beléhúztak.²³⁴ Hasonló a Hadtörténeti Múzeumban kiállított darab is, csak itt kilenc gyűrűből kovácsolták a golyóvető csövet.²³⁵ Hogy ezek a korai példányok megélték-e Mátyás korát, nem tudjuk. Az biztos, hogy értékük nagy volt, így, mint annyi más tűzfegyver, használatban maradhattak.

A század második felétől a mozsarakon megjelentek az oldalcsapok, amelyek megkönnyítették a felfektetést az állványra. A nagyméretűek (Hauptmörser) 50–80 cm átmérőjű kőgolyókat lőttek ki, míg a közepesek 20–30 cm átmérőjűt.²³⁶

A mozsaraknak voltak egészen kisméretű változatai is. Mátyás török ellen vonuló seregében 4 mozsár és 20 nagy hordó alakú bombarda volt.²³⁷ Az utóbbiakról tudjuk, hogy 150 fontos gyújtó köveket vetettek ki. Ezek valószínűleg kőből faragott üreges gyújtóbombák voltak, melyeket puskaporral töltöttek meg. A hordó alak talán olyan hatalmas csőátmérőjű mozsarat takar, mint a XV. század elején készült „Pumhart von Steyr.”²³⁸ Nálunk is ismertek a különböző kisebb űrméretű mozsárfajták, Brinye 1489-es leltárában elkülönítik a kisebb és nagyobb változatot.²³⁹

Sok ágyú kerülhetett Mátyás birtokába a töröktől. Jajca felmentésekor például jóformán a teljes török tüzérségi anyag a kezére került.²⁴⁰

A közepes és kisebb űrméretű típusok egyaránt szolgáltak ostromkor és táborvédelem esetén, alkalmanként nyílt csatában is. Ilyen a már korábban említett haubitz (haufnicze) és a tharasnice (tarack), valamint a cerbottana (esfivize). Korszakunkban már főként fémgolyót lőttek ki velük. A 1/2 fontostól a 15 fontosig bezárólag.²⁴¹ Az 1440-es kassai számadáskönyvből ismerünk egy haufnizét.²⁴² Az 1495-ös eperjesi leltár 11 hakowniczot és 2 haufniczot

232 Müller, 1968. 40–42. o.

233 „Item bombarde sei di Bronzo mezane” Nyáry, 1872. 290. o. 5. j. p.; Iványi, 1926. 26. o.

234 HTM 89.208.1.

235 HTM 89.209.1.

236 Schmidtchen, 91. o.

237 Óváry, 1885. 764. o. „... et bombarde grandi 4, che gettano in alto. Queste vulgo si dicono mortari. Item in detto armato sono bombarde XX magne ad minera d'una, tina che gettano priete di libre 150...”

238 Schmidtchen, 32–33. o.; D. Goetz: Die Anfänge der Artillerie. Berlin, 1885. 37. o.

239 Szendrői J., HK 1888. 495. o., „Inprimis de pixides vulgo mosar patanghw una maior alia minor”

240 P. Ransanus: Epithoma rerum Hungararum. (Cur. ger. P. Kulcsár) Bp., 1977. Lib. XXXII.

241 Goblke, 1911. 20–21. o.

242 Kemény Lajos: Kassa város régi számadáskönyvei, 1431–1533. Kassa, 1892. 29. o.

említ, míg a brinyei leltár hasnicze-ként nevezi meg a haubitzot. Ugyanitt szerepel egy tarasnicze is.²⁴³ Közepes tarackot ismerünk a szarvaskői leltárból, míg az 1508. évi egri leltár a tarackra (Thrazk) a bombarda megnevezést használja.²⁴⁴

Az 1493-as jajcai leltárban 3 féltarack szerepel.²⁴⁵ Pontosan nem tudjuk meghatározni, hogy az egyes megnevezések konkrétan milyen típust takarnak. A haufnicze (haubitz) közepes méretű ágyúfajtát jelöl, de lehetetlen megállapítani a névváltozatok sokféleségében, hogy melyik milyen alaptípust jelöl, ha nem csak névváltozatról van szó.²⁴⁶ Lehetséges, hogy az egyes alakváltozatok nem utalnak technikai eltérésekre. A haubitz a német Hauptbüchsből származik és a huszita időkben Csehországban alakult ki. Azt tudjuk, hogy többféle űrmérettel készült, használták kerek és kiépített lafettán is. Nem tudjuk, melyik típusnál használtak kőgolyót és melyiknél vasgolyót. Valószínűleg a század utolsó harmadában főként fémgolyót használtak. A tarack – a haubitz egyik változata – viszonylag rövid csövű, meredek röppályán lövő típus. A nagyobb űrméretűeket ostromkor, míg a kisebbeket szekereken, naszádokon használták. A század közepétől ismert a negyedes ágyú, a karthaune is.²⁴⁷ Érdekes típus található az 1498-as somlyói leltárban. Egy seregbontót említ a félhoffnicza szinonimájaként.²⁴⁸ A korai seregbontók általában két-három csövűek, majd a XVI. századra fejlődtek ki az orgona-síp-szerű lövegek. A szándék az volt, hogy a tömegben támadó ellenfél ellen a tüzérséget jó hatásokkal tudják bevetni.

Külön kell megemlítenünk a kamrás ágyúkat. Lényegük, hogy a lőportöltetnek külön kamrát készítenek, amely a csőfarnál lévő kamrafészekbe helyezhető. A legfőbb hátránya, hogy a reteszeltet nem tudták megfelelően megoldani, így igen sok lőporgáz elszökött hátul. A fegyver hatásfoka így jelentősen csökkent, amit a töltés mechanizmusának felgyorsulása sem tudott ellensúlyozni.

A kamrás ágyúk elől- és hátultöltős változatban készültek. A Hadtörténeti Múzeum őriz egy bronz előltöltős, kamrás ágyút. A XV. század első felében készülhetett. A cső mindkét vége profilált, a csőszáj alatt kettős borda fut. Felületét két, hármas osztású borda tagolja. A cső hossza 729 mm, belső átmérője 84 mm.²⁴⁹ A kamra egy csőrös illesztőcsappal kapcsolódott a csőhöz. A múzeumban őrzött kamra, bár nem ehhez az ágyúhoz tartozik típusában mégis jól illik hozzá. Szintén bronzból készült. Hossza 313 mm, az illesztő tag hossza 34 mm. A kamra hátán négyszögletes fül van. A gyúlyuk a kamra végétől 79 mm-re kissé baloldalt található.²⁵⁰ Az MNM jó néhány ilyen kamrát őriz. Érdekes hátultöltő, kamrás ágyúkat közül Kozák Károly a sárvári múzeumból.²⁵¹ A csövet vasgyűrűkből kovácsolták, végén kamrafészekkel, amit kovácsolással és ékeléssel rögzítettek a csőhöz. Az ágyút csapos villára szerelték így for-

243 „Item due pixides hasnicze vulgo una ferrea, secunda metalli” *Szendrei J.*, Hk 1888. 495. o., – valószínűleg a metalli alatt bronzot ért. „Item quatuor pixides vulgo Tharasnijze...” uo.

244 „Bombarda wigo Thrazk”, „In domo doleatorum pixides wigo Thrachzk et hophnycka...” Szarvaskőn: „Item Trazk medium”. Itt megkülönböztetett külön tarackgolyót is: „Item Globi Trazk de lapidibus 50” *Nyáry*, 1872. 289–290. o. 2. j. p., 4. j. p.

245 „Tres feltharacz” *Thallóczy*, 1915. 97. o.

246 V.ö.: *Saad*, 25. o.

247 *Kalmár*, 1971. 163. o.

248 *Gyay K.*, 1901. 107. o. – „Item felhoffnicza alio nomine seregbonthono”

249 HTM 79.209.1.

250 HTM 79.210.1.

251 *Kozák K.*: A legrégebbi magyar hátultöltő fegyverek. Szombathely, 1961. (Továbbiakban: *Kozák*, 1961)

gatható volt.²⁵² A cső végén vasnyél van, ezzel végezték az irányítást. Sajakán, naszádon, szekéren használták ezt a típust. A típus készült csapos villa nélkül is. Általában a cső hosszú az űrmérethez képest.²⁵³ Kozák szerint a sárvári példányok Itáliában készültek.²⁵⁴

Az ostromeszközökhöz tartoztak az ún. tüzes szerszámok, 1440-ben Pozsonyban a tüzes nyilakat csepűből, kenderből, lenolajból és irhából készítették. A tüzes nyilak mellett Pozsonyban készítették még a tüzes golyókat és tüzes labdákat is.²⁵⁵ A lőport általában a városok készítik, esetenként vásárolnak is. A salétromot főként Bécsből hozatták, de tudunk nápolyi szállításról is.²⁵⁶ A lőport bőrczacskóban, ládákban, hordókban tárolták. A fémgolyókat a városok fémöntődéiben készítik. Az öntéshez öntőköveket használtak. A robbanógolyóknál először esztergályozott famintát készítenek, majd ennek alapján készítik el az agyagmintát az öntéshez.²⁵⁷ A kőgolyókat részben a városokban, részben a helyszínen készítik el a kőfaragók.

Az ágyúszerelések néhány fajtáját név szerint ismerjük. A kerek ágyúknál kezdetben négykerekű taligát használnak, majd később áttérnek a kétkerekű lafettára. A nehéz ostromágyúknál külön szállították a lafettát és a csövet.²⁵⁸ A század végén már megjelentek az ágyútaligák (bőröck) a szerelések, a puskapor stb. szállítására.²⁵⁹ Pozsonyból van adatunk töltőkanálról és töltővasról is.²⁶⁰

Mátyás tüzérsége mellett előszeretettel alkalmazta a mechanikus hajtógépeket.²⁶¹ Általában 500 m körül volt a hordtávolságuk. Vagy gyújtó, vagy romboló lövedéket lőttek ki velük. A kőlövedékeket rendszerint a helyszínről szerezték be. Bécs ostrománál védőtetőket, tornyokat és hadigépeket használtak a falak ostrománál.²⁶²

1464-ben Bártfától olyan mestert kért, aki ért a hajtógépek készítéséhez.²⁶³

Sok kérdés vetődik fel a XV. század második felének magyarországi fegyverzetét, katonai felszerelését illetően. A tanulmány jellege és terjedelme nem tette lehetővé, hogy minden fegyverfajtát részletekbe menően elemezzünk, összevetve a hazai és külföldi anyagot a források adataival. Egy további tanulmányt igényelne az összehasonlítás az európai hadseregek fegyverzetével és talán egy egész kötetet is megtöltene a fegyverek funkciójának vizsgálata alkalmazás közben; a beszerzés és a gyártás részletes elemzése, a terminológiai problémák megoldása. Nem tisztázott még megnyugtatóan az egyes fegyverek száma a csapatok között és hiányzik a nyugati és keleti hatás arányának megállapítása is. A felsorolt problémákat csak komplex régészeti-történeti-művészettörténeti-nyelvészeti kutatásokkal lehetne megoldani, amennyiben a szűkös forrásanyag lehetővé teszi. A XV. század felsorolt had- és fegyvertörténeti problémáinak tisztázása azért is fontos lenne, mert általa jobban eligazodnánk a következő századok tisztázatlan kérdéseiben.

252 Uo.: 31. o.

253 *Schmidtchen*, 1977. 78–79. o.

254 *Kozák*, 1961. 36. o.

255 *Ortway*, 1898. II/3., 282–283. o.; *Szendrei J.*, HK 1888. 496. o.

256 *Ortway*, 1898. II/3. 273–274. o.; *Óváry Lipót*: Az MTA Tört. Biz. oklevélmásolatai. Bp., 1880. I. 149. o.

257 *Ortway*, 1898. II/3. 282. o.

258 *Iványi*, 1926. 125. o.; *uő.*: HK 1914. 313–315. o.

259 Uo.: 128. o.

260 *Ortway*, 1898. II/3. 280. o., 284. o., 277. o.

261 Mátyás kir. lev., II. 110. o.

262 „In castra reversus vineas, turres crepitantes machinas ac cetera tale genus muris admovet.” *Bonfini*, Dec. IV. Lib. VI. 266.

263 „duos magistros, qui balistras facere sciant...” *Iványi B.*: Bártfa város levéltára. 1319–1526. Bp., 1910. 233. o.

Attila Zarnóczki
ARMS, ARMOUR AND ARMY IN HUNGARY
IN THE AGE OF KING MATTHIAS

Summary

King Matthias created a well conducted and well trained army which was one of the best armed forces of the contemporary Europe. The basis of this army was a contingent of about 30 000, formed by heavy cavalry, light cavalry, infantrymen and a royal unit of heavy cavalry. The artillery, the flotilla on the river Danube and the garrisons of the royal fortifications were also in permanent service. The numbers of this armed force were not always the same but the proportions of the different branches could not be altered. Occasionally and temporarily contingents of feudal men of rank, dignitaries of the Church, the insurrection of the nobility, the militia portalis and the troops of privileged towns or peoples and the armed forces of the vassal territories were called to arms, too.

Attila Zarnóczki
BEWAFFNUNG, MILITÄRISCHE AUSTRÜSTUNG UND ARMEE
IN UNGARN IM ZEITALTER VON KÖNIG MATTHIAS

Resümee

Matthias Hunyadi (Corvinus) stellte ein gut geführtes, diszipliniertes Heer auf, das eine der besten Streitkräfte des zeitgenössischen Europa war. Den Kern bildete die Armee von ca. 30 000 Mann, die aus schwer und leicht berittenen Söldnern und Söldnern zu Fuß sowie aus dem ebenfalls schwer berittenen königlichen Banderium bestand. Zum „stehenden“ Heer, dessen Stärke verschieden sein konnte, nicht jedoch sein Aufbau und der Anteil der Waffengattungen, gehörten noch die Artillerie, die Donauflotte und die königlichen Festungsbesetzungen. Außerdem nahmen — gelegentlich — auch die Banderien der geistlichen und weltlichen Würdenträger, das adelige Aufgebot, die Portamiliz, die Städte und die privilegierten Völker sowie die Truppen der Vasallenländer an den Kriegshandlungen teil.

Атила Зарночки
ВООРУЖЕНИЕ, ВОЕННОЕ СНАРЯЖЕНИЕ И АРМИЯ В ВЕНГРИИ
В ЭПОХУ КОРОЛЯ МАТЬЯША

Резюме

Король Матьяш Хунyadi создал хорошо управляемую дисциплинированную армию, которая была одной из самых лучших в Европе того времени. Постоянное ядро армии составляло наемное войско в 30 000 человек, состоявшее из тяжелой кавалерии, легких конников и пехоты, в его состав входил также парадный отряд королевской тяжелой кавалерии; постоянно под ружьем находилась также и дунайская флотилия, артиллерия и военная стража, охранявшая королевские крепости. Численный состав этой „постоянной“ армии менялся, но её структура и пропорции видов оружия не менялись. Наряду с этим в армию входили также кавалерийские отряды королевского первосвященника и венгерских магнатов, войска ополченцев аристократов, отряды, набравшиеся из горожан и привилегированных сословий, а также военные отряды феодалов, вступавшие в боевые действия в случае необходимости.